

KANDIDATUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
AKADEMIN FÖR BIBLIOTEK, INFORMATION, PEDAGOGIK OCH IT
2018

Mediestrategiska dilemman i rättslig belysning

En analys av JO:s hantering av fyra bibliotekärenden.

JESPER SJÖBERG

HÖGSKOLAN I BORÅS

VETENSKAP FÖR PROFESSION

© Författaren/Författarna

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande.

Svensk titel: Mediestrategiska dilemman i rättslig belysning. En analys av JO:s hantering av fyra bibliotekärenden.

Engelsk titel: Media-strategical dilemmas in legal light. An analysis of JO's handling of four library cases.

Författare: Jesper Sjöberg

Färdigställt: 2018

Abstract: This study investigates the professional, media-strategic practices that the requests by some users lead to, and how these practices can be understood and problematized in relation to the laws, regulations and governing documents to which the libraries relate. Thus, in this study, the media's media strategy choices are set in a context of judicial authority and legal principles. Based on four different concrete cases where a user reported the library's actions to JO, it is investigated what arguments users, libraries and JO use to claim their positions on the issue. In recent years, the various media strategy choices that the libraries make, about what books should be bought, moved, stored, or borrowed from other libraries, has increasingly been debated. In some cases this has led to reports to the judicial authority JO (Justitieombudsmannen), who has investigated the situation. In the center of investigations, there is often an individual librarian, who through his or her actions and choices, in the encounter with a user, is often faced with a dilemma and, as a consequence, sometimes acts without support in current legislation. Research shows that increased sick leave can be related to the worries and stresses that librarians experience in relation to these dilemmas. There is therefore a need for increased knowledge of the regulatory framework that libraries can seek support from in situations where they face contradictory norms and values in relation to a user's wishes.

Nyckelord: Bibliotekslagen, Deleuze, Flyktlinjer, Folkbibliotek, Informationsfrihet, Medieplan, Yttrandefrihet

Innehåll

1. INLEDNING	1
1.1 BAKGRUND.....	1
1.2 PROBLEMFÖRMULERING	2
1.3 SYFTE	3
1.4 FRÅGESTÄLLNINGAR	3
2. TIDIGARE FORSKNING	4
2.1 FORSKNING OM SPECIFIKA FALL	4
2.2 FORSKNING OM POLICYFRÅGOR	5
3. METOD OCH MATERIAL	7
3.1 KVALITATIV INNEHÅLLSANALYS	7
3.2 URVAL OCH INSAMLING	7
3.3 MATERIALREDOGÖRELSE	9
3.3.1 <i>Fallet Kristianstad 1996 (dnr 4338-1996)</i>	9
3.3.2 <i>Fallet Västerås 1996 (dnr 3622-1996)</i>	9
3.3.3 <i>Fallet Falköping 2016 (dnr 4650-2016)</i>	9
3.3.4 <i>Fallet Tumba 2014-2016 (dnr 2654-2016)</i>	10
4. RÄTTSLIGA RAMAR FÖR OFFENTLIGA BIBLIOTEK	11
4.1. SVENSK REGELHIERARKI.....	11
4.1.2 <i>Regeringsformen</i>	11
4.1.3 <i>Kommunallagen</i>	12
4.1.4 <i>Bibliotekslagen</i>	12
4.1.5 <i>Biblioteksplaner, medieplaner och normativa dokument</i>	13
5. TEORETISKT PERPEKTIV OCH ANALYTISKA BEGREPP	14
5.1 ÖVERGRIPANDE TEORETISKT PERSPEKTIV	14
5.2 DELEUZE INOM BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP	14
5.3 ANALYTISKA BEGREPP	15
6.1 FALLET KRISTIANSTAD.....	17
6.1.1 <i>Händelsen och aktörernas inledande argumentation</i>	17
6.1.2 <i>Fjärrlån och kommunalt självstyre</i>	18
6.1.3 <i>Den juridiska instansens hantering av frågan</i>	20
6.2 FALLET VÄSTERÅS	22
6.2.1 <i>Händelsen och aktörernas inledande argumentation</i>	22
6.2.2 <i>Normer och allsidighet</i>	22
6.2.3 <i>Användarens kompetens</i>	23
6.2.3 <i>Den juridiska instansens hantering av frågan</i>	24
6.3. FALLET FALKÖPING.....	25
6.3.1 <i>Händelsen och aktörernas inledande argumentation</i>	25
6.3.2 <i>Mänskliga rättigheter och trygghet</i>	26
6.3.3 <i>Den juridiska instansens hantering av frågan</i>	27
6.4 FALLET TUMBA.....	29
6.4.1 <i>Händelsen och aktörernas inledande argumentation</i>	29
6.4.2 <i>Den interkulturella handlingsplanen</i>	30
6.4.3 <i>Den juridiska instansens hantering av frågan</i>	31
7. DISKUSSION OCH SLUTSATSER	33
7.1 DILEMMAN I VERKSAMHETEN	33
7.2 YRKESPRAKTIKER OCH MEDIESTRATEGISKA VAL.....	33
7.3 RÄTTSLIGA PRINCIPER OCH LAGAR	34

7.4 FRAMTIDA FORSKNING.....	35
8. KÄLLOR OCH LITTERATUR.....	37
8.1 MATERIAL.....	39
8.1.1 Västerås.....	39
8.1.2 Kristianstad.....	39
8.1.3 Tumba.....	40
8.1.4 Falköping.....	40

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund

Under våren 1996 ville en användare vid stadsbiblioteket i Kristianstad låna boken *Ögonblick i själva verket* (Eson Claar, 1995). I boken, som var skriven under pseudonym av en person som arbetat på olika flyktingförläggningar i Sverige, tecknades en starkt negativ bild av flyktingar. Bibliotekspersonalen motsatte sig att såväl köpa in boken som att fjärrlåna den med argumentet att den ansågs uttrycka ett främlingsfientligt perspektiv på asylmottagande. Användaren frågade sig då om det var lagligt att offentliganställda värderade en boks innehåll på det sättet och frågan kom att utredas av Justitieombudsmannen (JO). I sitt utlåtande gav JO bibliotekspersonalen rätt, med grund i regeringsformens föreskrifter om saklighet och opartiskhet, och uttryckte att ett folkbibliotek, såsom stadsbiblioteket i Kristianstad, inte ska ”ha skyldighet att tillhandahålla alla sina böcker för allmänheten” (JO:s beslut dnr 4338-1996). Fallet exemplifierar ett dilemma i bibliotekens professionella praktik som blivit allt vanligare. Under senare år har de olika mediestrategiska val som biblioteken gör, gällande vad som bör köpas in eller gallras, vad som bör flyttas eller magasineras, eller, som i exemplet ovan, vad som får fjärrlånas, allt oftare kommit att väcka debatt.

En särskilt omfattande sådan debatt uppstod efter att bibliotekarien på Kulturhuset i Stockholm, i september 2012 valde att flytta seriealbumet *Tintin i Kongo* från barnavdelningen till vuxenavdelningen med motivationen att den innehöll ord som var olämpliga för barn (jfr Dagens Nyheter, 2012). En annan debatt, som även den pågick under hösten 2012 tog sin utgångspunkt i barnboken *Lilla hjärtat*, där den tecknade huvudkaraktären beskyldes för att vara en rasistisk stereotyp med koppling till den så kallade black face-traditionen (jfr Sköld, 2012), och kom att handla om ifall boken skulle gallras eller magasineras. Exempelvis Malmö stadsbibliotek valde att magasinera boken (jfr Andersson, 2014). Ytterligare en omfattande debatt förekom våren 2017. Den handlade om bibliotekens mediepolicy och om deras urvalskriterier vid inköp och fjärrlån. Några bibliotek, så som t.ex. stadsbiblioteken i Uppsala, Västerås, Jönköping hade i sina medieplaner grundat sina urvalskriterier i sådant som kan uppfattas värderingar. Värderingar som kan öppna upp för subjektiva bedömningar, vilket radioprogrammet *Medierna* (2018) uppmärksammade.

I fråga om verk, såsom böckerna *Invandring och mörkläggnings – en saklig rapport från en förryckt tid* (Arnstberg & Sandelin, 2014), *Muhammets flickor. Våld, mord och våldtäkter i Islams hus* (Hedegaard, 2014), *Massutmaning* (Sanandaji, 2017) samt ovan nämnda *Ögonblick i själva verket*, har debatten handlat om huruvida biblioteken kan eller bör neka att köpa in eller bevilja fjärrlån av dessa verk. I några fall har detta lett till anmälningar till JO, som utrett frågan. I utredningarnas centrum står ofta en bibliotekarie som genom sina handlingar och val i mötet med en användare, ställts inför ett dilemma. T.ex. dilemmat mellan fri åsiktsbildning och ett innehåll i medier som påverkar andra tänkta användares rättigheter. Det kan konstateras att många av bibliotekens yrkespraktiker, såsom gallring, magasinering, inköp och fjärrlån, numera rör sådant som engagerar. Det som t.ex. engagerar är frågan om att det är upp till biblioteken att bestämma vad människor bör läsa. Att innehållet i medier kan uppfattas som förolämpande och kränkande. Övergripande är det en fråga om vilken roll biblioteken bör ha i samhället när det gäller fri åsiktsbildning och kunskapsförmedling. Den här uppsatsen tar sin utgångspunkt i den här typen av engagerande dilemman. Speciellt dilemmat mellan fri åsiktsbildning och ett innehåll i medier som påverkar andra tänkta användares rättigheter.

1.2 Problemformulering

I bibliotekslagen, under rubriken *Ändamål*, kan läsas att biblioteken ska bidra till en utveckling av demokratin i samhället genom att främja kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning (*Bibliotekslagen* [BL], SFS 2017:768). Att främja kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning är därför att betrakta som centralt i ett biblioteks verksamhet. De debatter som uppstår kring bibliotekens professionella praktiker synliggör emellertid att det inte alltid finns ett givet svar på hur detta uppnås, liksom att synen på vad som är rätt och fel agerande kan skifta. Även om bibliotekens verksamhet ska vägledas av olika lagar, såsom bibliotekslagen och regeringsformen (grundlagen), är det inte självklart att mediestrategiska beslut kan betraktas som objektiva. Istället är det viktigt att reflektera över i vilken utsträckning samtida samhälleliga normer och värderingar påverkar de val som görs gällande t.ex. inköp, gallring, magasinering och fjärrlån.

I rapporten *Biblioteken speglar samhället – en rapport om arbetsmiljön på våra bibliotek* (Hamberg, 2017) uppmärksammas att det ibland förekommer hot och påtryckningar kopplade till bibliotekens medieinköp. Påtryckningarna kan utgöras av situationer där en användare upplevs som hotfull eller befällande vid sitt besök på biblioteket, men också i kontakter med biblioteket via mail, telefon eller sociala medier. Även individuella bibliotekarier har visat sig utsatta för dessa hot och påtryckningar. Rapporten vittnar om att detta är ett ökande problem i bibliotekens verksamhet som i förlängningen både försvårar bibliotekets uppdrag att verka för kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning, då det mer eller mindre medvetet riskerar att inverka på hur biblioteken förhåller sig till de mediestrategiska val som måste göras dagligen. Den individuella bibliotekarien hamnar härmed i ett dilemma, där enskilda beslut riskerar att få omfattande konsekvenser. Påtryckningar när det gäller vad som bör köpas in eller fjärrlånas från användare. Det sker verbalt, genom mail eller på telefon, men också på sociala medier. I en situation i vissa laddade frågor och ökande hot från enskilda låntagare med en viss politisk agenda, kan den enskilda bibliotekarien, genom sin professionella praktik, ses som en politisk aktör på ett fält där många olika politiska perspektiv strider om tolkningsföreträde. Sammantaget skapar det här en situation som inverkar negativt på bibliotekariers arbetsmiljö. Av rapporten framgår att ökad sjukskrivning kan relateras till den oro och stress som bibliotekarier upplever i relation till den här hotfulla situationen. I de debatter som nämnts ovan framgår att bibliotekarier i sina mediestrategiska val ibland agerar utan stöd i gällande lagstiftning. Det finns därför för det första ett behov av ökad kunskap om vilka regelverk som bibliotekarier kan söka stöd hos, vid de situationer då de i mötet med en användares önskingar ställs inför motsägelsefulla normer och värderingar, men också hur dessa regelverk bör tillämpas i verksamheten. För det andra ger detta en bild av hur dessa dilemman som bibliotekarien ställs inför, när det gäller inköp och fjärrlån, kan förstås som en arbetsmiljöfråga. Till sist hur bibliotekets roll i samhället kan förstås när det gäller dess uppdrag rörande fri åsiktsbildning och kunskapsförmedling. Den här uppsatsen vill bidra till att öka den här kunskapen.

1.3 Syfte

I den här uppsatsen vill jag studera situationer där främjandet av kunskapsbildning och fri åsiktsbildning kan vara problematiskt för biblioteket och/eller individuella bibliotekarier, och därför får konsekvenser för de olika mediestrategiska val som görs. Detta gäller situationer där bibliotekarien väljer att inte köpa in eller fjärlåna en viss bok. Syftet är att undersöka de inomprofessionella, mediestrategiska praktiker som vissa användares önskningar och förfrågningar leder till, och hur dessa praktiker kan förstås och problematiseras i relation till de lagar, regelverk och styrdokument som biblioteken har att förhålla sig till. I den här studien sätts alltså bibliotekens mediestrategiska val i en kontext av juridik och rättsliga principer. Med utgångspunkt i fyra olika konkreta fall där en användare anmält bibliotekets agerande till JO, vill jag undersöka hur användare, bibliotek och JO använder olika argument för att hävda sina ståndpunkter rörande det ovan nämnda. I ljuset av dessa fall kommer nedanstående forskningsfrågor ställas:

1.4 Frågeställningar

- 1) Vilka dilemman, gällande vilka värden som ska tillvaratas och främjas, möter bibliotek och enskilda bibliotekarier i den dagliga yrkesverksamheten?
- 2) Hur hanterar bibliotek och bibliotekarier dessa dilemman genom olika konkreta yrkespraktiker och mediestrategiska val?
- 3) Hur överensstämmer dessa praktiker med de riktlinjer för bibliotekens verksamhet som rättssamhället påbjuder i sina rättsliga principer och lagar?

2. TIDIGARE FORSKNING

Denna studie placerar in sig i en kontext av forskning om mediestrategiskt arbete för biblioteksverksamhet. Den tidigare forskning som den här uppsatsen förhåller sig till kan delas upp i två olika riktningar, en som intresserar sig för specifika fall och dess konsekvenser för bibliotekens praktiker och en som diskuterar bibliotekens policyfrågor mer allmänt.

2.1 Forskning om specifika fall

I kandidatuppsatsen *"Biblioteken kan inte hålla på att rensa ut" En diskursanalys av Tintindebatten* (2013) undersöker Maria Simonsson den specifika debatt som kom att kallas *Tintindebatten* och som handlade om hur de ord och bilder i Hergés tecknade berättelser om Tintin, som med dagens synsätt framstår som uppenbart rasistiska, skulle hanteras. Simonsson utgår i uppsatsen från en diskursanalytisk ansats för att undersöka vilka åsikter som framträder i debatten och hur dessa kan relateras till bibliotekets demokratiuppdrag. I analysen visar Simonsson hur två möjliga diskurser framträder – "informationsfrihetsdiskursen" och "urvalsdiskursen" – och hur dessa kommer att påverka bibliotekens urvalsarbete. Uppsatsen har relevans för den här studien så till vida att dilemmat med *Tintin i Kongo* kan ses som liknande typ av dilemma, som de dilemman som framkommer i de JO utredningar som studeras här. Även om jag inte använder begreppet diskurs, är det tydligt att den polarisering mellan ett perspektiv som betonar främjandet av informationsfriheten och ett perspektiv som vill ta ansvar för att välja bort problematiska texter, är densamma även i mitt material.

Även i kandidatuppsatsen *Strategisk medieplanering och yttrandefrihet på folkbibliotek – en diskursanalys av biblioteksrelaterad debatt 2012-2015* (2015), skriven av Lars Bilting och Carl Holmudd undersöks från en diskursanalytisk ansats vilka olika positioner det blir möjligt för biblioteken att ta när det gäller urval och inköp. Genom att analysera biblioteksdebatter identifierar Bilting och Holmudd tre olika möjliga diskurser – en reflexiv, en professionell och en frihetlig. Inom den första diskursen ligger bibliotekets fokus på att vara en plats där särskilt utsatta grupper ska känna sig inkluderade och välkomna. Inom den andra diskursen syns en mer pragmatisk inställning till urvalsproblematiken – konkreta strategier för urval av bibliotekets bestånd kommer alltid att behövas, då inte all litteratur kan köpas in. Inom den tredje diskursen är det centralt för biblioteket att maximera informationsfriheten för medborgarna genom ett så brett utbud som möjligt. Uppsatsens slutsats är att biblioteken tolkar lagar och riktlinjer på olika sätt, vilket pekar på att en nationell samordning kan vara relevant. Studiens fokus är debatter om bibliotek och inköp. Även med denna uppsats finns tydliga beröringspunkter, inte minst vad beträffar dess resultat att lagar och riktlinjer tolkas på vitt skilda sätt i olika situationer. Min egen studie kan fungera som ett komplement genom att faktiskt granska den rättsliga hanteringen av den här typen av olikheter.

I DIK:s rapport *Biblioteken speglar samhället – en rapport om arbetsmiljön på våra bibliotek* (Hamberg, 2017), som nämnts redan inledningsvis i den här uppsatsen, diskuteras vad de senaste årens debatter om bibliotekens mediestrategiska arbete gjort med arbetsmiljön för biblioteken. Rapporten vittnar om ökande problem med hot och påtryckningar i bibliotekens verksamhet som i förlängningen både försvårar bibliotekets uppdrag att verka för kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning, då det mer eller mindre medvetet riskerar att inverka på hur biblioteken förhåller sig till de mediestrategiska val som måste göras dagligen. Den individuella bibliotekarien hamnar härmed i ett dilemma, där enskilda beslut riskerar att få

omfattande konsekvenser, och där ökad sjukskrivning kan relateras till den oro och stress som bibliotekarierna upplever i relation till den här hotfulla situationen.

Ann Curry diskuterar i artikeln *A collection management survey in Canadian public libraries* (1994) frågor som berör beståndsutveckling. Artikeln undersöker bibliotekens hantering av vad som definieras som ”kontroversiellt” material, i Currys exempel boken *American Psycho*, skriven av Brett Easton Ellis (1991). På ett liknande sätt som vid hanteringen av de böcker som studeras i den här uppsatsen, beskriver Curry hur boken *American Psycho* försätter bibliotekarierna i ett dilemma vad gäller inköpsförfrågningar. Är boken för kontroversiell för att köpa in, och vem ska i så fall avgöra detta? Curry visar hur bibliotekens syn på boken kom att påverkas av recensioner, debatter i media och användarnas uppfattningar. För bibliotekarierna blev hanteringen av boken en fråga om att balansera antaganden om bokens kvalitet, dess uppmärksamhet i medierna, dess samhällsrelevans, efterfrågan och bibliotekets uppgift som kunskapsförmedlare. Currys artikel är relevant för att förstå hur ”kontroversiella” verk problematiseras och hanteras i biblioteksverksamheten. Men också för att synliggöra hur vad som uppfattas som ”kontroversiellt” alltid är kontextuellt betingat.

2.2 Forskning om policyfrågor

I rapporten *"Vi arbetar i medborgarnas tjänst": en kartläggning av mediestrategiskt arbete på bibliotek utifrån normerande dokument* (2014), utgiven av Svensk biblioteks förening, belyser Åsa Söderlind och Gunvor Elf den problematik som finns rörande mediestrategiskt arbete på bibliotek. Mer specifikt undersöks, genom intervjuer med bibliotekarierna på olika bibliotek, hur olika normativa dokument fungerar i biblioteksverksamheten och hur olika etiska principer uttrycks i bibliotekens medieplaner. Så till vida är rapporten av stor relevans för den här uppsatsen. Medieplanerna, konstaterar Söderlind och Elf, har en central plats vid urval, inköp och fjärrlån genom deras starka moraliska status, men däremot har de ingen rättslig status. Söderlind och Elf placerar heller inte in bibliotekariernas mediestrategiska arbete i en rättslig kontext som utgår från regeringsformen. Istället för de sin diskussion i relation till ett fält av principer och värdegrunder på vilka bibliotekens verksamhet baseras, och som exempelvis stadgas i IFLA:s (International Federation of Library Associations) manifest, ett manifest som de menar i stor utsträckning stöds av Unesco. Här menar jag att min uppsats kan bidra till kunskapsläget genom att konkret knyta den här typen av diskussioner till en svensk rättslig kontext.

E. M. Knox diskuterar i artikeln *Supporting Intellectual Freedom: Symbolic Capital and Practical Philosophy in Librarianship* (2014) hur biblioteken bör arbeta för att bidra till fri åsiktsbildning, som är ett centralt mål med biblioteksverksamheten. Knox beskriver tre områden som är särskilt relevanta för främjandet av fri åsiktsbildning: för det första en ökad institutionalisering av biblioteket, för det andra att synliggöra den funktion som etiska koder, normativa dokument och bibliotekslagen fyller i bibliotekens verksamhet och för det tredje att beakta betydelsen av forskning och beprövad erfarenhet för frågor som rör fri åsiktsbildning och censur i biblioteksverksamheten. Detta perspektiv är relevant för den här uppsatsen så till vida att det kan erbjuda en begränsad lösning på de dilemman som biblioteken ställs inför när det gäller urval och inköp. I alla fall i den mening att man kan utforma de normativa dokumenten på ett sådant sätt man kan undvika vissa brister i dem, även om de är kontextuellt konstruerade.

Även i artikeln *Understanding cultures, and IFLA's Freedom of Access to Information and Freedom of Expression (FAIFE) core activity* (2005) diskuterar Paul Sturges bibliotekens roll i relation till informationsfriheten, men med fokus på hur dessa principer kan främjas i ett mångkulturellt samhälle. Vilken roll har biblioteket i främjandet av fri tillgång till information och fri åsiktsbildning? I artikeln undersöks hur man med hjälp av principerna i IFLA:s (International Federation of Library Associations) manifest kan arbeta för att utveckla alternativa biblioteks- och informationstjänster i ett mångkulturellt samhälle, men biblioteks- och informationstjänster som inte enbart tar sin utgångspunkt i minoritetsgruppers behov. Sturges argumenterar för ett helhetsgrepp som skapar biblioteks- och informationstjänster för alla i ett mångkulturellt samhälle.

I den nationella biblioteksstrategins omvärldsrapport *Den femte statsmakten. Bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering*, framtagen av Kungliga biblioteket (2017), diskuteras från ett brett perspektiv de utmaningar som biblioteken står inför idag, med ”alternativa fakta” och ”falska nyheter”. Här framstår, skriver en av redaktörerna, Erik Fichtelius, ”bibliotekens betydelse för det demokratiska samtalet, för medborgarnas möjligheter att bygga sina uppfattningar på kunskap” i klart ljus. ”Biblioteken, fortsätter Fichtelius, ”är en balanserande kraft i samhället för att de demokratiska institutionerna ska fungera” (Fichtelius 2017, s. 12).

I ett av kapitlen, ”Biblioteken – en femte funktion i den demokratiska rättsstaten”, skrivet av juristen Johan Hirschfeldt, diskuteras hur dessa nya utmaningar kan förstås, och bemötas från ett rättsligt perspektiv. Hirschfeldt beskriver hur de olika normativa antaganden som biblioteken gör i sina medieplaner till viss del återfinns i själva regeringsformen, genom den starka anknytning till Sveriges konventionsantaganden som uttrycks i rambestämmelsens så kallade målsättningsantaganden (1 kap. 2 §. RF). Hirschfeldts slutsats är därför att en princip som mänskliga rättigheter inte nödvändigtvis måste ses som en motsättning till bibliotekens demokratiuppdrag. Tvärtom menar han att det står ”helt klart att det i uppgiften ’att verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra med kunskapsförmedling’ måste ingå att förmedla kunskap inte minst om de värden som rambestämmelsen i 1 kap. 2 § RF handlar om. Det måste vara en integrerad del av yrkesprofessionen vid biblioteken” (Hirschfeldt 2017, s. 83). Hirschfeldts text är relevant för den här uppsatsen, då det är en text som utgår från ett rättsligt perspektiv på de dilemman som biblioteken står inför.

3. METOD OCH MATERIAL

De dokument som analyseras i den här uppsatsen, tjugo till antalet, är skrivelser som inkommit till, eller författats av JO, rörande fyra specifika biblioteksärenden. De händelser som dessa ärenden härrör från har ägt rum under 1996 (två fall), 2014 respektive 2016 på Kristianstads stadsbibliotek, Västerås stadsbibliotek, Falköpings bibliotek och Tumba bibliotek. De röster som kommer till tals i materialet är de användare som gjort JO-anmälan, de tjänstgörande bibliotekarierna, bibliotekschefer och andra verksamhetsledare, kulturnämnder samt JO själv. Nedan kommer urvals- och insamlingsprocessen att redogöras för mer ingående, samt materialet att beskrivas.

3.1 Kvalitativ innehållsanalys

Uppsatsens metodologiska grund utgörs av en kvalitativ innehållsanalys av offentliga dokument. Med kvalitativ innehållsanalys avses ett sökande efter bakomliggande teman i det empiriska materialet (Bryman, 2014). Med utgångspunkt i kvalitativ innehållsanalys har det insamlade textmaterialet närlästs utifrån uppsatsens problemformulering och frågeställningar, med avsikt att identifiera centrala teman (jfr Bryman 2014). Bearbetningen och tolkningen av materialet har resulterat i formulerandet av teman som ”fjärrlån och kommunalt självstyre”, ”normer och allsidighet”, ”användarens kompetens”, ”mänskliga rättigheter och trygghet” och ”den interkulturella handlingsplanen”. Teman som visar på det som kan ses som det centrala hos varje enskilt fall. Det är också därför varje fall kommer att beskrivas enskilt i resultatet, istället för att redogöra resultatet enbart utifrån teman.

Fokus har lagts på att identifiera hur och varför dilemman uppstår, samt hur och med stöd i vilka styrande principer, de olika aktörerna argumenterat för sina skilda perspektiv och val. Utgångspunkten för innehållsanalysen har varit att som uttolkare använda sig av den egna förförståelse och tidigare erfarenheter för att på så sätt samspela med de erfarenheter som framkommer i materialet (Bergström, & Boréus, red. 2012). Detta genom att låta den teoretiska ansatsen vara en bro mellan uttolkaren och texten. Härmed blir det möjligt att synliggöra sådant som varken avsändare eller mottagare uppfattar i texten. Detaljer som finns i specifika formuleringar och får konsekvenser. Mer specifikt har innehållsanalysen syftat till att synliggöra ordval och argument som berättar om den samhälleliga och/eller rättsliga kontext som de olika aktörerna skriver från. De analytiska begrepp som tillämpats förklaras närmare i uppsatsens teoriavsnitt.

3.2 Urval och insamling

Mitt inledande intresse för de frågeställningar som behandlas i den här uppsatsen härrörde från de mer välkända, massmedialt omdebatterade fall som exemplifierats redan inledningsvis, såsom debatten om *Tintin i Kongo* respektive *Lilla hjärtat*. Vid sökningar i mediearkivet Retriever efter tidningsartiklar som berörde dessa debatter, blev jag uppmärksam på ytterligare några liknande fall, gällande böckerna *Invandring och mörkläggning – en saklig rapport från en förryckt tid* (Arnstberg & Sandelin, 2014) och *Världsmästarna. När Sverige blev mångkulturellt* (Caesar, 2011). Här framkom att bibliotekens hantering av användares förfrågan om inköp och fjärrlån av dessa böcker föranlett anmälningar till Justitieombudsmannen, JO.

Vid en första översiktlig genomläsning av dessa båda JO-anmälningar och insåg jag att detta material kunde erbjuda en ny ingång till att studera de dilemman i bibliotekariernas yrkespraktik, som tidigare framförallt studerats genom antingen en analys av mediematerial eller genom intervjuer med bibliotekarier. Inte minst upplevde jag att detta material kunde ge problematiken en juridisk dimension som jag saknat i tidigare forskning. Jag valde härmed att låta JO-ärenden helt och hållet utgöra uppsatsen empiriska material.

Justitieombudsmannen är en statlig tillsynsmyndighet som fungerar som riksdagens kontrollmakt med ansvar för övervakning av landets offentliga myndigheters verksamheter. Ämbetet har till funktion att skydda den enskilde mot myndighetsövergrepp och förhindra maktmissbruk av tjänstemän. En viktig uppgift för JO är att tillse att domstolar och förvaltningsmyndigheter i sin verksamhet ”iakttar regeringsformens bud om saklighet och opartiskhet och att medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter ej träds för när i den offentliga verksamheten” (3 §, Lag med instruktion för Riksdagens ombudsmän, SFS 1986:765). Till JO skriver allmänheten för att klaga på hur de blivit behandlade av myndigheter och dess befattningshavare, vilket är ämbetets huvudsakliga arbetsområde. Om JO finner att klagan har rättslig eller etisk grund, kan de göra en erinran, och klaga på den befattningshavare eller myndighet som brutit mot lagen eller misskött sitt arbete på annat sätt. I de här fallet är det bibliotekariers, biblioteks eller kulturnämnders agerande som anmälaren klagat på.

Jag sökte på JO:s hemsida efter fall av relevans för den frågeställning jag önskade behandla. Totalt fann jag sex ärenden som rörde biblioteksfrågor. Fyra av dessa ärenden, fall som utspelats i Kristianstad, Västerås, Falköping och Tumba, visade sig vid en översiktlig genomläsning röra frågor om inköp och fjärrlån av böcker. De övriga två ärendena, fall som utspelats i Göteborg (dnr 5221-2014) och Forshaga (dnr 805-1999), handlade däremot om tillgängliggörande av hemsidor och utlåning av bibliotekslokalen. Jag valde därför att fokusera på de fyra ärenden som behandlade samma yrkesmässiga praktik, det vill säga inköp och fjärrlån.

När urvalet av ärenden var gjort, beställdes materialet, som är offentliga handlingar, fram från JO. Det empiriska material som ligger till grund för den här uppsatsen utgörs alltså av texter genom vilka fyra olika ärenden behandlas, bestående av anmälningar, remissvar, JO-beslut samt eventuella bilagor. Bilagorna kan utgöras av tidningsartiklar, skrivelser, lagtexter, regelverk eller policydokument såsom t.ex. biblioteks- och medieplaner. Materialet kommer att redovisas i sin helhet i ett separat avsnitt nedan.

I textmaterialet framträder en rad olika aktörer. För det första den användare som av olika anledningar valt att anmäla biblioteket till JO i form av en skrivelse. När JO fått in denna skrivelse görs en utredning. Här erbjuds den tjänstgörande bibliotekarien, bibliotekschefen eller någon annan verksamhetsledare samt i vissa fall representanter för kultur- och fritidsnämnden att inkomma med en förtydligande argumentation kring vad som skett och varför de valt att agera som de gjort i mötet med användaren. Denna argumentation inkommer till JO i form av ett eller flera remissvar. Följaktligen är dessa aktörer också centrala i materialet. Även användaren erbjuds inkomma med ett remissvar. Slutligen är den kanske viktigaste aktören JO själv som i sitt beslut presenterar händelsen och de olika inblandades upplevelser och redogörelser, för att därefter, genom att relaterat dessa till gällande lagstiftning och praxis, fälla sitt omdöme. JO:s utgångspunkt är att värna den enskilde i mötet med det allmänna och tillse att den enskilde blir ”föremål för en lagenlig och även i övrigt korrekt behandling från myndigheternas sida” (www.jo.se). De principer som JO utgår ifrån i de fyra fall som studeras här, är framförallt den grundlagsstadgade objektivitetsprincipen, yttrandefrihetsprincipen och informationsprincipen. Även bibliotekslagen anförts, men huvudsakligen som ett komplement till regeringsformen. JO-beslut är en typ av material som kan ses som praxisskapande. JO

skriver på sin webbsida att de beslut som är tillgängliga på deras sida har som syfte att skapa praxis för den verksamhet som beslutet är relevant för.

3.3 Materialredogörelse

Materialet härrör från fyra olika ärenden och innehåller anmälan, remissvar, beslut och bilagor. Det material som förekommer nedan och kan uppfattas som andra dokument och mediala texter är sådant som har diarieförts av JO under anmälan och bilagor. Allt material som räknas upp nedan är inlämnat av antingen anmälare och respektive kulturnämnd till JO och har av JO diarieförts antingen som anmälan eller som bilaga. Texterna kan vara antingen maskinskrivna eller skrivna för hand. Det sammantagna materialet utgörs av 80 diarieförda sidor, fördelade enligt följande:

3.3.1 Fallet Kristianstad 1996 (dnr 4338-1996)

- Anmälan mot Kristianstads bibliotek, författad av användaren E.H. där en insändare i Kristianstadsbladet kopierats in (1 sida).
- Skrivelse som användaren riktat till stadsbiblioteket i Kristianstad, samt bibliotekets svar på denna skrivelse riktat till användaren (1, 5 sidor).
- Recension från BTJ om boken *Ögonblick i själva verket*.
- JO:s beslut (6 sidor), innehållande avsnitten anmälan, utredning (där Kristianstads stadsbiblioteks remissvar återges) och JO:s avslutande avsnitt är bedömning.

3.3.2 Fallet Västerås 1996 (dnr 3622-1996)

- Anmälan mot Västerås stadsbibliotek författad av användaren C.V.
- Skrivelse som användaren riktat till stadsbiblioteket i Västerås, samt bibliotekets svar på denna skrivelse riktat till användaren.
- Två debattartiklar i Botulfsbladet, samt en insändare i SvD, skrivna av C.V.
- En intervju med C.V. i TvärsNytt.
- En broschyr om regler för fjärrlån.
- En artikel i tidskriften Human-Etik, skriven av C.V.
- JO:s beslut (7 sidor) innehållandes avsnitten anmälan, utredning (där Västerås stadsbiblioteks remissvar återfinns) samt JO:s avslutande bedömning.

3.3.3 Fallet Falköping 2016 (dnr 4650-2016)

- Anmälan i form av ett ifyllt formulär för JO-anmälan (2 sidor) samt en skrivelse författad av användaren L.T. (2 sidor).
- Skrivelse som användaren riktat till Kultur- och fritidsnämnden i Falköpings kommun.
- Utskrift från ”Affes statistik-blogg” (5 sidor), innehållande två olika lektörsomdömen och en tidningsrecension från Dalarnas tidning om boken *Världsmästarna: när Sverige blev mångkulturellt*.

- En tidningsartikel från Falköpings tidning om boken *Världsmästarna: när Sverige blev mångkulturellt*.
- Sammanträdesprotokoll (3 sidor) kultur- och fritidsnämnden i Falköpings kommun med titeln *Om avslag på inköpsförslag och fjärrlån på Falköping bibliotek*.
- JO:s beslut (10 sidor), innehållandes avsnitten anmälan, bakgrund (där utdrag från Falköpings biblioteks medieplan återfinns), utredning (där Falköpings biblioteks remissvar återfinns) samt JO:s avslutande bedömning.

3.3.4 Fallet Tumba 2014-2016 (dnr 2654-2016)

- Anmälan mot kultur- och fritidsnämnden i Botkyrka kommun (6 sidor) författad av användaren J.H.
- Kvalitetsutlåtande gällande boken *Invandring och mörkläggning – en saklig rapport från en förryckt tid* skriven av en bibliotekarie på Tumba/Vårsta bibliotek (1 sida).
- JO:s beslut (10 sidor) innehållande avsnitten anmälan, bakgrund (där Botkyrka kommuns olika styrande dokument inkluderats), utredning (där Tumba biblioteks remissvar återfinns) samt JO:s avslutande bedömning.

4. RÄTTSLIGA RAMAR FÖR OFFENTLIGA BIBLIOTEK

4.1. Svensk regelhierarki

Folkbibliotekens verksamhet hör till allmänna biblioteksväsende, enligt bibliotekslagen¹ § (Bibliotekslagen, SFS 2017:768), som har att rätta sig efter en rad olika lagar, regler och styrdokument. I Sverige finns emellertid en tydlig regelhierarki med grundlagen, så som den formuleras i regeringsformen, överst. Därunder ordnas successivt övriga lagar, föreskrifter och allmänna råd, som stadgas på statlig nivå. När man tillämpar bibliotekslagen i verksamheten så ska man göra detta utifrån att den är underordnad grundlagen. På kommunal nivå (kommunalt självstyre) finns i sin tur olika regelverk, föreskrifter och praxis, vilket utgör det kommunala självstyret (Hirschfeldt, 2017). Biblioteken är verksamheter som har att rätta sig efter en rad olika lagar, regler och styrdokument.

4.1.2 Regeringsformen

Det svenska statskicket utgår ifrån *Regeringsformen* (RF) som stadgar att den offentliga makten utgår från folket genom fria val som bygger på fri åsiktsbildning samt allmän och lika rösträtt (SFS 2014:1385. 1 kap. 1 § RF). Här ingår att varje medborgare gentemot det allmänna är tillförsäkrad bl.a. yttrandefrihet och informationsfrihet. Med yttrandefrihet avses en frihet att i bl.a. skrift meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor. Med informationsfrihet avses en frihet att inhämta och ta emot upplysningar samt att i övrigt ta del av andras yttranden (2 kap. 1 § RF). Yttrandefriheten och informationsfriheten får begränsas genom lag, bl.a. med hänsyn till allmän ordning och säkerhet, enskildas anseende eller förebyggandet och beivrandet av brott. Begränsningen får emellertid aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den och inte heller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen (2 kap. 20–21 och 23 §§ RF).

För bibliotekens vidkommande är det framförallt informationsfriheten som är viktig att förhålla sig till. I bibliotekens demokratiuppdrag, såsom offentlig verksamhet, ingår arbetet för att främja kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. När det handlar om yttrandefrihet och censurförbud, är dessa principer inte nödvändigtvis tillämpliga för biblioteken, då biblioteken inte är skyldiga att tillhandahålla alla tänkbar information (jfr JK dnr 1140-03-31).

Utöver informationsfriheten är objektivitetsprincipen en viktig princip för bibliotekens verksamhet. Objektivitetsprincipen innebär att förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen åläggs att beakta allas likhet inför lagen samt iakttä saklighet och opartiskhet i sin verksamhet (1 kap. 9 § RF).

I regeringsformen ingår även rambestämmelser som mer allmänt beskriver i vilken riktning samhället bör sträva, så kallade målsättningsantaganden (1 kap. 2 § RF). Dessa målsättningsantaganden har stark anknytning till Sveriges konventionsantaganden, det vill säga till de internationella konventioner och deklARATIONER som Sverige ratificerat, såsom FN:s mänskliga rättigheter (jfr Hirschfeldt 2017).

4.1.3 Kommunallagen

Sverige är indelat i 290 kommuner. Kommunerna ansvarar för folkbiblioteken och varje kommun ska ha ett folkbibliotek, vilket regleras i bibliotekslagen, 3 § och 6 § (Bibliotekslagen, SFS 2017:768). Inom den allmänna förvaltningsrätten regleras kommunernas organisation och ansvarsområde av kommunallagen genom följande stadgande. ”Kommuner får själva ha hand om sådana angelägenheter av allmänt intresse som har anknytning till kommunens område eller deras medlemmar och som inte ska handhas enbart av staten, en annan kommun, ett annat landsting eller någon annan” (Kommunallagen, SFS 2017:725, 2 kap. 1 §). Angelägenheten ska alltså ha ett allmänt intresse och ha anknytning till kommunens område eller till dess medlemmar. Folkbiblioteken är en sådan angelägenhet, varför dessa bibliotek alltså har kommunen som huvudman. Bibliotekslagen stadgar att kommunen ska anta biblioteksplaner och Kungliga biblioteket ska följa upp hur dessa har utformats och hur de används. Vanligtvis faller biblioteksverksamheten under kultur- och fritidsnämnden i en kommun, och beslut om verksamhetens innehåll, såsom antagandet av biblioteks- och medieplaner, fattas där. I förlängningen är bibliotekens verksamhet kommuninvånarnas angelägenhet, genom kommunalskatt och kommunalval. I kommunallagen föreskrivs vidare att kommuner och landsting skall behandla sina medlemmar lika, om det inte finns sakliga skäl för något annat (2 kap. 2 §). Detta stadgande är relevant även för bibliotekens bemötande av sina användare.

4.1.4 Bibliotekslagen

Bibliotekslagen (BL) inrättades först 1996 (1996:1596) och har sedan dess ändrats från 2018 (Bibliotekslagen, SFS 2017:768). I lagen fastslås att varje kommun skall ha folkbibliotek (2 §) och anges att kommunerna skall svara för bl.a. den verksamheten (7 §). Bibliotekslagen är en ramlag, vilket innebär att den anger övergripande principer och riktlinjer för biblioteksväsendet. Lagen fastställer att biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning samt främja litteraturens ställning. På folkbiblioteken skall allmänheten avgiftsfritt få låna litteratur för viss tid (3 §). Länsbibliotek, lånecentraler, högskolebibliotek, forskningsbibliotek och andra av staten finansierade bibliotek skall avgiftsfritt ställa litteratur ur de egna samlingarna till folkbibliotekens förfogande, samt i övrigt samverka med folk- och skolbiblioteken och bistå dem i deras strävan att erbjuda låntagarna en god biblioteksservice (10 §). I bibliotekslagen anges vidare att utbudet av medier och tjänster ska präglas av allsidighet och kvalitet, samt att folkbiblioteken ska vara tillgängliga för alla och anpassade efter användarnas behov (6 §). Prioriterade grupper som biblioteken ska ägna särskild uppmärksamhet åt är personer med funktionsnedsättning, de nationella minoriteterna, personer som har annat modersmål än svenska samt barn och ungdomar genom att erbjuda litteratur till dessa grupper utifrån deras behov.

Då bibliotekslagen är en så kallad ramlag ges emellertid möjlighet för biblioteken att tolka de olika målen i lagen brett. Flera av begreppen i lagen är öppna, vilket ger möjlighet till olika uppfattningar om vad begreppen betyder och hur de kan prioriteras i verksamheten. Inte minst begrepp som kvalitet och allsidighet (6 §), vilka är centrala för inköp av medier till biblioteken, är öppna och mångtydiga. Det är till exempel tänkbart att två olika bibliotek uppfattas vara allsidiga, utan att de hade ett identiskt bestånd. I förarbetet till bibliotekslagen, som anförs i

JO:s beslut, betonas att ”folkbiblioteken ska göra ett aktivt urval baserat på kvalitetskriterier, t.ex. när de planerar inköp” och att kravet på allsidighet innebär att ”utbudet ska vara allsidigt sammansatt och inte inskränkas utifrån ideologiska, politiska eller religiösa utgångspunkter” (JO:s beslut dnr 4650-2016)

4.1.5 Biblioteksplaner, medieplaner och normativa dokument

En biblioteksplan är det enskilda bibliotekets plan för verksamheten som tydliggör dess inriktning och omfattning och som ”är så utformad att medborgarens förutsättningar att påverka huvudmannens överväganden gynnas liksom möjligheterna till samverkan” (Almerud, 2005, s. 10). En medieplan liknar biblioteksplanen, men rör enbart bibliotekens medier och kan utgöra en del av biblioteksplanen. Exempelvis beskrivs här vilka riktlinjer det enskilda biblioteket har när det gäller t.ex. inköp av medier. Beslut om biblioteks- och medieplaner för folkbibliotekens vidkommande fattas på kommunal nivå, vanligen av kultur- och fritidsnämnden. Normativa dokument är till exempel de konventioner, rekommendationer och deklARATIONER som organisationer som IFLA, Unesco och FN står bakom, och som kan ha olika status (Söderlind & Elf 2014, s. 26).

5. TEORETISKT PERPEKTIV OCH ANALYTISKA BEGREPP

5.1 Övergripande teoretiskt perspektiv

Den teoretiska utgångspunkten för den här uppsatsen är den franska filosofen Gilles Deleuze arbete. Deleuze föddes 1925 och kom i början av sin karriär främst att uppfattas som filosofihistoriker, med kom senare att arbeta i en mer kulturteoretisk riktning, med empiriska exempel hämtade från film, kont och litteratur. Ett genomgående fokus här är Deleuzes intresse för, inte vad dessa olika kulturella uttryck vill berätta, deras innehåll, utan vad de gör, deras effekter (jfr Colebrook, 2010, s. 16). Mest känd är Deleuze kanske för sitt samarbete med psykoanalytiker och filosofen Félix Guattari, tillsammans med vilken han utvecklade begreppet rhizom för att förklara hur olika samhälleliga företeelser utvecklar sig i form av icke-hierarkiska strukturer (se tvåbandsverket *Kapitalism och Schizofreni: Anti-Oidipus* respektive *Tusen plåtår*).

En av dem som på ett fördjupat sätt behandlat Deleuzes teoretiska perspektiv är kulturteoretikern Claire Colebrook. I Colebrooks *Gilles Deleuze. En introduktion* (2010) exemplifieras flera av Deleuzes centrala begrepp. Dessa beskrivningar har fått stor betydelse för hur jag närmast mig Deleuze. En av de aspekter i Deleuzes teoribildning som Colebrook beskriver, och som får relevans för den här uppsatsen, är hans syn på politik som mikropolitisk snarare än ideologisk. För den som ägnar sig åt textanalys blir det här synsättet viktigt, menar Colebrook, då vi inte undersöker ”texter för att se hur meningssystem påtvingas oss. [...] I stället ser vi till produktion av intensiteter ur vilka meningar senare abstraheras” (Colebrook, 2010, s. 16). Detta synsätt kan sägas utgöra utgångspunkten för min närläsning av de JO-ärenden som studeras i den här uppsatsen.

5.2 Deleuze inom biblioteks- och informationsvetenskap

Inom biblioteks- och informationsvetenskap har Deleuze teoribildning används för att analysera exempelvis katalogisering och bibliografisk kontroll, såsom i Allison-Cassins artikel *The Possibility of the Infinite Library: Exploring the Conceptual Boundaries of Works and Texts of Bibliographic Description* (2012). I Robinson & McGuires artikel *The rhizome and the tree: changing metaphors for information organisation* (2010) tillämpas Deleuze och Guattaris begrepp rhizom som en modell för informationsorganisering. Mer relevant för den här uppsatsen är emellertid Natasha Gerolamis användning av Deleuze i sina olika studier av biblioteken. I sin avhandling *The architecture of a virtual library: A Deleuzian approach to library and information studies* (2010) visar Gerolamis hur Deleuzes filosofiska metodik kan tillämpas inom biblioteks- och i informationsvetenskap för att analysera frågor som berör biblioteket i samhället, såsom inom kommunikationsteori, immateriella rättigheter, bibliotekarieetik, och bibliotekets demokratiska funktion. I artikeln *The library assemblage: creative institutions in an information society* (2015), tillämpar hon Deleuzes begrepp *assemblage*, det vill säga en sammansättning som bildar en ny helhet, för att beskriva biblioteket som en öppen och kreativ institution, snarare än en repressiv. I de texter i JO-materialet där biblioteken kommer till tals och redogör för sin verksamhet och argumenterar för sina val, är det tydligt att det är denna öppna, kreativa institution de vill representera, inte den repressiva institution som de anklagas för att vara av den anmälande användaren. I ytterligare en artikel, *Freedom or Micro-fascisms debates in ethics & information studies* (2005), använder

Gerolamis Deleuze för att problematiseras ”principen om biblioteket som en arena där man skall kunna ta del av allt material för att själv bilda sig en uppfattning”, vilket är en central princip i det rättsliga perspektiv som JO företräder.

Som beskrivits ovan är ett centralt perspektiv hos Deleuze vad något, exempelvis texter, *gör*. Det vill säga, texten förstås som performativ. Som Colebrook formulerar det, ”I stället för att försöka hitta mening bakom händelser och texter behöver vi fråga oss hur texter som framstår som meningsfulla kommer till” (jfr Colebrook, 2010, s. 16). I den här uppsatsen kommer det här perspektivet att tillämpas för att förstå vad de styrdokument som biblioteken ska agera utifrån, såsom lagtexter, men inte minst de normativa texter som återfinns i biblioteks- och medieplaner, gör med deras yrkespraktik. Vad gör dessa texter med bibliotekarien i den situation där ett val gällande inköp och fjärlån ska göras? Vilka effekter har motstridiga budskap i olika texter på bibliotekariens arbetsituation? Hur påverkar texterna hur argument till försvar för de olika valen förs fram? Från detta perspektiv, skriver Colebrook, blir det möjligt att synliggöra ”kraften eller förmågan hos en teori, film eller text – [vilket] uppmanar oss att se på alla livshändelser inte som saker som behöver tolkas, utan som skapelser som behöver väljas ut och värderas utifrån sin förmåga att agera och ingripa i livet” (Colebrook, 2010, s. 16-17).

5.3 Analytiska begrepp

Mer konkret kommer sex av Deleuzes begrepp, begreppspar eller begreppstripplar att tillämpas i analysen av JO-materialet, nämligen begreppen territorialisering, deterritorialisering och reterritorialisering, överkodning och avkodning samt begreppet flyktlinje.

Med begreppet *territorialisering* vill Deleuze (2016a,b, med Guattari) visa hur en företeelse blir till genom hur den är förbundet med omvärlden. Det blir en ”ram för att ansluta mikro- och makronivåer av social verklighet” (DeLanda, 2006, i.s). Ett exempel på en företeelse är biblioteksverksamhet. Så till vida kan ett bibliotek sägas bli till genom sina yttre förbindelser. Det kan handla om förbindelser med människor eller organisationer, men också med principer, lagar och texter. Mer konkret kan begreppet territorialisering definieras som en sammansättning av delar som skapar en distinkt och fungerande helhet som blir något mer, något större, än delarna. I den här uppsatsen kan fjärlåneprincipen ses som en sådan del i bibliotekens territorialisering som knyter samman bibliotek och användare, samt inte minst biblioteksutbudet, i olika kommuner. Men den helhet som bildats genom en sammansättning av separata delar kan alltid brytas sönder, varför Deleuze (2016a,b, med Guattari) introducerar ett begrepp för motsatsen till territorialisering, nämligen deterritorialisering. Som Gerolamis formulerar det: ”Sammansättningsteori hävdar att förhållandena i komponenter inte är stabila och fasta i en kropp. Snarare kan de förskjutas och ersättas inom och bland andra kroppar och närma sig system genom yttre förbindelser” (Gerolamis, 2015, s. 168).

Deterritorialisering kan beskrivas som en kraft som hotar att radera den fungerande helheten. I materialet framställs, som jag ska återkomma till, just fjärlåneprincipen som hotad av deterritorialisering, men även andra distinktioner som görs i de olika ärendena, mellan människor och grupper, kan sägas fungera deterritorialiserande. Vidare kan reterritorialisering ses som en rekonstruering av det som har blivit deterritorialiserat. Hur den enskildes informationsfrihet blir begränsad av bibliotekens och bibliotekariernas praktiker (deterritorialiserande) där JO fyller en reterritorialiserande funktion (jfr Deleuze & Guattari, 2016b).

Med begreppet *överkodning* avser Deleuze (2016b, med Guattari) den situation då något vardagligt och känt plötsligt kommer att laddas med nya betydelser och innebörder och förstås

i en helt ny kontext. Colebrook beskriver den överkodade situationen som "[e]n virtuell värld av betydelser [som] skapas jämsides med den aktuella världen" (Colebrook, 2010, s. 157). Colebrook exemplifierar med kniven som skär i en kropp. Denna handling kan i den "aktuella värden" ses som en faktisk, kroppslig handling, men när vi kallar denna handling en "bestraffning" skapar vi en helt ny "virtuell" värld av moral, brott, brottslingar, lagar och domar (Colebrook, 2010, s. 157). I den här uppsatsen används begreppet överkodning för att beskriva de dilemman som uppstår när en viss yrkespraktik i den "aktuella världen", såsom hantering av inköp och fjärrlån, plötsligt laddas med ny mening till följd av att bibliotekarien förhåller sig till olika normativa dokument, eller mer allmänt till "tidsandans" nya krav. Härmed skapas en helt ny "virtuell" värld, där bibliotekarien agerar på ett sätt som närmast kan beskrivas som "aktivistiskt". Detta menar jag kan ses som ett uttryck för att situationen överkodats.

En situation som överkodats, "laddats" med mening, kan också *avkodas*, "tömmas" på mening, så att handlingen i sin "rena", icke meningsbärande, form framträder igen. I uppsatsen betraktas JO:s hantering av den överkodade situation i vilket dilemmat uppstått som ett exempel på avkodning, eller åtminstone skulle det kunna ses som JO:s uppgift att avkoda en sådan situation, med hjälp av den hierarki av regelverk som ska reglera bibliotekens praktiker (jfr Deleuze 2016a, med Guattari).

Begreppet *flyktlinje* kan enkelt uttryckt beskrivas om ett "kryphål", en väg ut, ett sätt att agera på ett egensinnigt sätt utan att bryta upp den aktuella sammansättningen (jfr Deleuze, 2014). "Istället är en flyktlinje subversiv; det bryter inte reglerna så mycket som det bryter mot reglerna, så att livet kan flöda i olika riktningar och därigenom undergräva livets anknytning till negativiteten av repressiva sociala hinder. En flyktlinje är inte en flykt från samhället. Det är en flykt från negativiteten hos bestämda sociala förhållanden inom ett samhälle" (May, 1991). Så till vida öppnar begreppet flyktlinje, som jag ser det, för att förstå hur en territorialisering kan förändras utan att derterritorialiseras (jfr Patton, 2010). Som Colebrook definierar begreppet flyktlinje: "Varje form av liv – en kropp, en social grupp, en organism eller till och med ett begrepp – består av förbindelser och kopplingar. Gener samlas för att bilda kroppar, kroppar samlas för att bilda stammar. Begreppet "människa" är till exempel en sammankoppling av förnuft, en viss typ av kropp (vit, manlig), talförmåga, och så vidare. Men förbindelsen möjliggör också en dispyt om vad som utgör mänsklighet: är det till exempel rationellt att lägga upp lager av kärnvapen? Alltså bär varje definition, varje territorium eller kropp på möjligheter att öppnas upp för en flyktlinje som skulle kunna förvandla den till något annat" (Colebrook, 2010, s. xx). I den här uppsatsen innebär en flyktlinje en möjlighet för de normativa dokumenten att kunna få genomslag utan att den lagstadgade principen om informationsfrihet utmanas. Som det ska visa sig är det i flera fall är det JO själv som introducerar biblioteken till de flyktlinjer som står till buds i den faktiska rättsliga kontexten.

När det gäller valet av teori, så har varje teori sina begräsningar. Olika teorier lyfter fram olika aspekter hos en företeelse. Valet av Deleuze och dessa analytiska begrepp är valda därför att de lyfter fram relevanta aspekter på den företeelse, bibliotekariens dilemma, vid inköp och fjärrlån, och biblioteket som verksamhet, som undersöks i denna studie. För det första belyser och problematiserar överkodning själva situationen och vad som sker i den. För det andra beskriver begreppen territorialisering, derterritorialisering och reterritorialisering hur olika företeelser blir till genom sina yttre förbindelser och är sammankopplade. Begreppet flyktlinje beskriver och förklarar vad och hur det är möjligt hos olika sammansättningar och förbindelser att bli något annat. Denna teoretiska utgångspunkt är inte uttömmande, men visar på relevanta aspekter hos företeelsen bibliotekariens dilemma, vid inköp och fjärrlån, och biblioteket som verksamhet. Dessa analytiska begrepp är beskrivande, problematiserande och förklarande. Men bara till en viss grad.

6. RESULTAT OCH ANALYS

I de fyra fall som studeras här uppstår alltså dilemman i bibliotekens urvals och förvärvspraktiker när de mål som beskrivs i de olika styrdokumenterna krockar. Grundlagen diskuterar begrepp som informationsfrihet, yttrandefrihet, censur, opartiskhet och neutralitet. Bibliotekslagen lyfter fram demokrati, prioriterade grupper, kvalitet och allsidighet. I många biblioteks- och medieplaner är mångfald ett återkommande begrepp. Hur och varför ett dilemma uppstår är beroende av omständigheterna i det specifika fallet. Så till vida är ett inköp alltid en fråga om situationsetik: i ett sammanhang upplevs vissa lagar och normativa dokument som mer relevanta, medan det i andra situationer är andra faktorer som avgör valet. Söderlind och Elf definierar dessa dilemman som ”konfliktpunkter som kan uppstå i förvärvsarbetet, eller problemsituationer som har någon form av etisk dimension kopplat till frågeställningar och perspektiv som manifesten, men även den nya bibliotekslagen, omfattar” (Söderlind & Elf 2014, s.68).

Ett inköp kan leda till en upplevd konflikt mellan informationsfrihet och mångfald där det handlar om att antingen prioritera främjandet av ett ”allsidigt” och ”neutralt” bestånd, eller ett bestånd där användare slipper att känna sig ”diskriminerade”. I förlängningen handlar detta om att prioritera olika grupper rörande bibliotekets verksamhet. Det blir en fråga om att tillgodose användarnas olika intressen och rättigheter. Men det kan också handla om vem som anses ska ha kontroll över beståndet - bibliotekarierna eller användarna. Ett sätt att se på detta är som Carlsson och Weibull skriver att det kan se som ”[p]roblem rörande skyddet för individers integritet. En andra slutsats är att när yttrandefriheten ställs mot behovet att skydda sårbara eller svaga grupper i samhället, barn och unga och de som utsätts för rasism och kränkningar, framhåller minst hälften av befolkningen skydd för individen med begränsningar i yttrandefriheten” (Carlsson, U., Weibull, L., & Nordicom. 2017, s.26-27). Ett annat är att som Söderling och Elf skriver att ”[m]an kan i detta skönja en konflikt mellan principen om biblioteket som en arena där man skall kunna ta del av allt material för att själv bilda sig en uppfattning, och ställningstagandet att säga nej till material som bedöms som främlingsfientligt eller diskriminerande till förmån för ett bibliotek där sådant material inte tillhandahålls utifrån tanken om bibliotekets demokratiska uppdrag” (Söderlind & Elf 2014, s.11). Här blir det relevant att fråga sig om biblioteket kan vara en plats som beaktar båda dessa perspektiv. Med utgångspunkt i JO:s och JK:s slutsatser rörande de fyra fallen, kommer dessa frågor att diskuteras.

6.1 Fallet Kristianstad

6.1.1 Händelsen och aktörernas inledande argumentation

Under våren 1996 ville användaren E.H. låna boken *Ögonblick i själva verket* (1995) på stadsbiblioteket i Kristianstad. Boken, som är skriven av Bam Eson Claar, pseudonym för Berit A-M Claar-Eriksson, handlar om dennes intryck av att ha arbetat som chef på olika flyktingförläggningar i Sverige. Efter att ha läst en recension från Bibliotekstjänst motsatte sig bibliotekspersonalen att såväl köpa in boken som att fjärrlåna den åt E.H. Bibliotekstjänst (BTJ)

är en nationell prenumerationstjänst som erbjuder inköpsvägledning till stöd för bibliotekens bedömning av böckers kvalitet. Tjänsten bygger på arbetet av 1000 oberoende lektörer som skriver recensioner, vilka sedan faktagranskas av BTJ:s redaktörer innan publicering. I recensionen av boken *Ögonblick i själva verket* framhålls att boken är skriven i en raljerande ton som ger en negativ bild av flyktingar som söker sig till Sverige, av att ”alla flyktingar är skurkar”. ”Visst är det bra att flyktingpolitiken debatteras och ifrågasätts, men frågan är om detta är rätt sätt att framföra kritiken på”, skriver recensenten och fortsätter att boken *Ögonblick i själva verket* (1995) kanske främst lämpar sig för ”internt bruk inom verket” (JO:s beslut, bilagor dnr 4338-1996). Med utgångspunkt i denna recension bedömde bibliotekarierna att bokens innehåll varken sammanföll med bibliotekets intentioner eller anda. Det huvudskäl som angavs i kommunikationen till E.H. var den kvalitetsmässiga och etiska bedömning som stadgades i bibliotekets medieplan och som innebar att bibliotekarier vid inköp av medier ska beakta, och ta avstånd från, medier som ”spekulerar i våld, fördomar och verklighetsförfalskning eller som propagerar för rasdiskriminering, förföljelse mot oliktankande och annat som strider mot de mänskliga rättigheterna” (JO:s beslut, bilagor dnr 4338-1996, JO:s beslut dnr 4338-1996). I biblioteks- och medieplanen framgick även att stöd i beslutet kunde hämtas ur recensioner från BTJ.

E.H. ansåg att biblioteken gärna fick arbeta i vilken anda de ville så länge de inte bestämde vem som fick läsa vad. I sin anmälan till JO ifrågasatte E.H. ”lagenligheten av att offentliganställda agerar förmyndare åt låntagare och hindrar folk från att läsa vad de vill” (anmälan dnr 4338-1996). Vidare ansåg E.H. att det var inkonsekvent från bibliotekets sida att ha dagstidningar i vilka det fanns insändare som var långt mer invandrarkritiska än den bok som saken gällde. I sitt svar till JO argumenterade bibliotekschefen emellertid för beslutet att inte köpa in *Ögonblick i själva verket* med att ”recensionens omdöme är starkt kritiskt” och hen förklarade vidare att valet att inte fjärrlåna boken med att ”om ett folkbibliotek avstår från inköp av en bok av kvalitets-skäl eller etiska skäl, så är den gemensamma regeln att då förmedlas inte boken via fjärrlån” (JO:s beslut, bilagor dnr 4338-1996). Här är det viktigt att påminna om att det vid tiden för beslutet inte fanns någon bibliotekslag. Istället utgick biblioteket från de fjärrlånsprinciper och den praxis som gällde vid svenska folkbibliotek och från bibliotekets egna, i kulturnämnden beslutade, inköpsrutiner.

6.1.2 Fjärrlån och kommunalt självstyre

Det var delvis bokens omdöme i recensionen ”som pekade på svepande och starkt negativa omdömen om flyktingar” som anfördes som argument i bibliotekets svar till E.H, efter att denne ansökt om fjärrlån av boken *Ögonblick i själva verket*. Utöver detta framhöll biblioteket i sitt svar till JO emellertid vikten av då gällande praxis för fjärrlån. Rent formellt är ett fjärrlån att betrakta som ett så kallat ”tillfälligt förvärv”, vilket innebär att även en fjärrlånad bok kan tänkas omfattas av de etiska principer som reglerar ett inköp. I bibliotekets svar till JO, anförs att det finns en naturlig koppling mellan ”inköpsrutiner och fjärrlåneprincipen som etablerar den praxis som säger att den bok som ej inköpts av etiska skäl inte heller fjärrlånas” (JO:s beslut dnr 4338-1996).

Fjärrlånsverksamheten - möjligheten att som låntagare via ett bibliotek får ta del av ett annat biblioteks bestånd per post - är ett frivilligt samarbete inom biblioteksväsendet som har utformats genom praxis av de bibliotek som berörs av samarbetet, utifrån principer som tagits fram av institutioner som Sveriges Allmänna Biblioteksförning (SAB), lånecentraler och länsbibliotek (JO:s beslut dnr 4338-1996). Med Deleuzes begrepp skulle fjärrlåneprincipen

kunna ses som en territorialisering, en sammansättning av delar som skapar en distinkt och fungerande helhet som blir något mer än de skilda delarna. Genom möjligheten till fjärrlån kopplas de olika bibliotekens mediebestånd samman och kommer hela befolkningen till del, inte bara de kommuninvånare som genom skattemedel finansierar inköpen. Gerolamis (2015) beskriver, i sin användning av Deleuzes begrepp sammankoppling (territorialisering), hur bibliotekets olika delar definieras av deras yttre förbindelser, såsom olika samarbetet med organisationer eller människor. Förhållandet mellan stat och kommun är förbindelser som får betydelse för bibliotekens territorialisering, liksom bibliotekets förbindelser till olika användargrupper, men även fjärrlåneprincipen är alltså en viktig territorialisering när de gäller de fall som studeras här.

Kristianstads kulturnämnd (JO:s beslut dnr 4338-1996) påpekar i sitt remissvar till JO att från början gällde möjligheten till fjärrlån enbart medier som behövdes för högre studier, men detta har successivt utvecklats till att gälla även andra typer av medier. Vidare skriver man i sitt svar till JO att även om fjärrlåneprincipen är en av grundstenarna i svensk biblioteksverksamhet, så måste möjligheten till fjärrlån på något sätt kunna begränsas för att inte få orimliga ekonomiska konsekvenser för den enskilda kommun som erbjuder denna möjlighet. Till exempel menade biblioteket att fjärrlåneverksamheten kunde begränsas av kvalitetsmässiga, praktiska eller kulturhistoriska anledningar (JO:s beslut dnr 4338-1996).

Det är alltså delvis ett ekonomiskt argument som Kristianstads stadsbibliotek för fram som förklaring till sitt agerande i det enskilda fallet. Valet att inte köpa in boken hade förvisso grundats på politiskt beslutade etiska och kvalitetsmässiga principer, men valet att inte fjärrlåna den, menade man, var delvis ekonomiskt och ett sätt att på längre sikt värna fjärrlåneprincipen. Det ekonomiska argumentet kan med Deleuze ses som ett sätt att motverka en deterritorialiserande kraft som skulle kunna bryta ner det frivilliga samarbetet.

Här blir det relevant att påminna om villkoren för olika biblioteks territorialisering. De olika bibliotekens huvudmän bidrar till hur detta är möjligt, men också vilka andra lagar och riktlinjer, förutom bibliotekslagen, som gäller för respektive bibliotekstyp. Där folkbibliotek, skolbibliotek och högskolebibliotek är exempel på detta. Medan bibliotek med staten som huvudman är skyldiga att erbjuda fjärrlån, så erbjuder folkbiblioteken, som är kommunala verksamheter, fjärrlån som del i ett frivilligt samarbete. Det vill säga, genom att folkbiblioteken finansieras av kommunala skattemedel är de inte skyldiga att erbjuda service till andra än kommuninvånarna. Så till vida är en tolkning att det tänkbart att folkbibliotekens fjärrlåneprincip upplevs som mer sårbar för deterritorialisering än andra sammanlänkande principer. Detta är något som erkänts i bibliotekslagen, så till vida att det där ges utrymme för att ekonomisk hänsyn kan behöva tas. Här stadgas att en biblioteksverksamhet och dess mediebestånd hålla god kvalitet och samtidigt vara allsidigt, men samtidigt godtas att det finns ekonomiska förutsättningar som påverkar inköpsvalen i varje enskild kommun (BL, SFS 2017:768).

Detta är något Kristianstads stadsbibliotek tar fasta på i försvaret av sitt agerande. De menar, med hänvisning till förarbetena till bibliotekslagen, att medan ”länsbibliotek och statliga bibliotek är ålagda att ställa sina samlingar gratis till förfogande” så ”kan en kommun inte genom sitt folkbibliotek åläggas att arbeta utanför kommunens gränser” (JO:s beslut dnr 4338-1996). Det vill säga, här anförs de skilda villkoren för bibliotekens territorialisering som försvar av bibliotekets agerande, men samtidigt blir fjärrlåneprincipen ett sätt att påminna om det kommunala självstyret i kommunikationen med JO. Även fortsättningsvis, skriver biblioteket, bör fjärrlånarbetet vara ”ett frivilligt åtagande reglerat av överenskommelser mellan

biblioteken och kommunala politiska instanser” (JO:s beslut dnr 4338-1996). Det vill säga, utöver den ekonomiska aspekten av fjärrlåsprincipen lyfter biblioteket fram det kommunala självstyret som ett argument för sitt agerande.

Det kommunala självstyret innebär att genom de egna beslutande församlingarna har man makten över sina egna lokala frågor inom kommunen. Som Hirschfeldt beskriver i *Biblioteket en femte funktion i den demokratiska rättsstaten* ”Folkbiblioteken faller in under den kommunala självstyrelsens område. Det ger en betydande frihet men här ska ju verksamheten skötas, enligt program för den kulturella verksamheten i kommunen samt bemötande- och ordningsregler” (Hirschfeldt, 2017). Det är tydligt i materialet att detta perspektiv är relevant för alla bibliotek i sina yttranden, då de lyfter frågan om vad det kommunala självstyret innebär i en sådan situation som inköp och förvärv. Vad är det i ett inköp som angår det kommunala självstyret och vad är det i ett inköp som påverkas av grundlagen? Detta är den gränsdragningsproblematik som mer än något annat försätter biblioteken i den typ av dilemman som studeras här.

Det dilemma som bibliotekarierna hamnat i efter E.H:s förfrågan om att biblioteket skulle köpa in eller fjärrlåna boken *Ögonblick i själva verket* har att göra med de riktlinjer i den lokala medieplanen som biblioteket, utöver grundlagsskyddade principer såsom yttrandefrihet, informationsfrihet och objektivitetsprincipen, enligt beslut i kulturnämnden vid den här tiden skulle följa. Ett sätt att förstå detta dilemma är med hjälp av Deleuzes begrepp överkodning. Begreppet avser att beskriva den situation då något vardagligt och känt plötsligt kommer att laddas med nya betydelser och innebörder och förstås i en helt ny kontext. I det här specifika fallet var det den yrkesvardagliga handlingen att bemöta en användare som vill låna en bok, som, genom hur bokens innehåll interagerade med olika etiska och kvalitetsmässiga riktlinjer, överkodades och blev till en handling inom en helt annan verksamhetsfär. Arbetet som bibliotekarie, i vilket ingår att värna och främja informationsfriheten i ett demokratiskt samhälle, blev istället huvudsakligen ett arbete för att främja de mänskliga rättigheterna. Här ingick istället att ta avstånd från medier som ”spekulerar i våld, fördomar och verklighetsförfalskning eller som propagerar för rasdiskriminering, förföljelse mot oliktankande och annat som strider mot de mänskliga rättigheterna”.

6.1.3 Den juridiska instansens hantering av frågan

Justitieombudsmannen (JO) är riksdagens kontrollinstans. JO:s tillsynsansvar när det gäller offentlig verksamhet handlar om att utreda om verksamheten efterlever gällande lagar och förordningar, samt fullgör det uppdrag som den är ålagd. Med Deleuzes begrepp skulle JO:s uppgift kunna sägas vara att ”avkoda” situationer som överkodats; att problematisera de normativa antaganden som de anmälda verksamheterna gjort och föra tillbaka frågan till gällande hierarki av regler och lagar. När fallet på Kristianstads stadsbibliotek ägde rum 1996 hade bibliotekslagen ännu inte trätt i kraft, varför det inte fanns någon lagstiftning, utöver grundlagen, som reglerade biblioteksverksamheten vid denna tidpunkt. JO:s utgångspunkt inför beslutet mot Kristianstads stadsbibliotek var att utreda om bibliotekets hantering av förfrågan om inköp eller fjärrlån låg i linje med regeringsformen. Närmare bestämt, det JO undersökte var om biblioteket handlagt ärendet på ett sakligt och opartiskt sätt så att ”medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter ej träds för när i den offentliga verksamheten” (JO:s beslut dnr 4338-1996). Att Kristianstads stadsbibliotek är ett folkbibliotek, och alltså en kommunal verksamhet som omfattas av det kommunala självstyret, innebär att JO ska vara extra försiktig med att uttala sig om frågor som grundats i kommunala beslut.

Rörande informationsfriheten konstaterar JO att det är en medborgerlig frihet att få inhämta information från olika håll, men att det allmänna däremot inte har någon skyldighet att tillhandahålla information. Med utgångspunkt i regeringsformen som lagstöd skriver JO i sitt svar att ett folkbibliotek inte kan ha någon ”skyldighet att tillhandahålla alla sina böcker för allmänheten. Inte heller innebär regeln något åliggande för ett sådant bibliotek att låna in eller annars anskaffa begärd litteratur” (JO:s beslut dnr 4338-1996). JO menar dessutom att en bok som biblioteket har i sitt bestånd inte är att anse som en allmän handling, varför krav inte kan ställas på biblioteket att fjärlåna boken till en användare.

Utöver informationsfriheten hade JO att beakta principen om objektivitet och likabehandling. Här gäller att i det allmänna olika verksamheter ”beakta allas likhet inför lagen och att iakttas saklighet och opartiskhet” (JO:s beslut dnr 4338-1996). JO:s bedömning är att principerna om likabehandling och objektivitet, när en användare begär att få låna en bok som finns i beståndet eller att få boken fjärlånad på ett folkbibliotek eller annat allmänt bibliotek, är tillämpliga (JO:s beslut dnr 4338-1996). Även i kommunallagen föreskrivs att kommunens invånare ska behandlas lika, om det inte finns sakliga skäl för annat (JO:s beslut dnr 4338-1996). Det JO hade att beakta var alltså om dessa principer hade följts när biblioteket tagit ställning till den enskilde användarens förfrågan om inköp eller begäran om att få ett fjärlån förmedlat. JO konstaterar att ett bibliotek av olika anledningar kan vara tvungna att begränsa vissa användares tillgång till vissa böcker, till exempel att ”viss litteratur inte tillhandahålls barn eller ungdomar” (JO:s beslut dnr 4338-1996).

Efter att ha redogjort för vilka lagar och principer som är tillämpliga, redogör JO för sin bedömning som i stora drag pekar mot att biblioteket inte agerat felaktigt i sin hantering av fallet. JO menar att det är godtagbart att ett bibliotek inte köper in viss litteratur samt att ”vissa böcker överhuvudtaget inte tillhandahålls allmänheten ur bibliotekets eget bestånd eller genom förmedling av fjärlån” (JO:s beslut dnr 4338-1996). JO sammanfattar att ”någon överträdelse av regeringsformens eller kommunallagens föreskrifter om saklighet och opartiskhet har därvid inte förekommit” (JO:s beslut dnr 4338-1996). Vad som emellertid är intressant i JO:s slutsats är de distinktioner som görs rörande objektivitetsprincipen och principen om likabehandling. För det första gör JO, i sin argumentation för varför utbudet kan behöva begränsas för vissa användare, skillnad mellan barns och vuxnas informationsfrihet genom formuleringen att ”viss litteratur inte tillhandahålls barn eller ungdomar”. För det andra ställer formuleringen att ett folkbibliotek inte kan ha någon ”skyldighet att tillhandahålla alla sina böcker för allmänheten” frågan om vem som ”äger” ett kommunalt bibliotek på sin spets. Hur detta resonemang skulle överensstämma med den grundlagsstadgade informationsprincipen utreds inte, och min tolkning är att JO vid den här tiden inte har tillräckligt mycket erfarenhet av att utreda den här typen av fall, då JO inte refererar till i sak relevanta och liknande JO-beslut, vilket det görs i de senare fallen, för att fullt ut kunna avkoda den situation av överkodning som leder fram till den här typen av dilemman, och reda ut hur de rättsligt ska förstås. Istället skriver JO själv fram betydelsen av det kommunala självstyret i sitt beslut, utan att resonera kring hur detta hänger samman med, och bör prioriteras i en rättslig hierarki med grundlagen överst: ”Enligt remissvaret föreligger det inom biblioteket en praxis som innebär att en bok som av etiska skäl inte köps in inte heller fjärlånas. Vidare har biblioteket ”agerat i enlighet med inköpsrutiner fastslagna av den lokala politiska instansen, samt i enlighet med en i biblioteksvärlden gällande praxis”.

6.2 Fallet Västerås

6.2.1 Händelsen och aktörernas inledande argumentation

Under sensommaren 1996 ville användaren C.V. låna Martin Luthers *Om judarna och deras lögner* i utgåva från 1934, på stadsbiblioteket i Västerås. Skriften ville C.V. låna för en bekants räkning, då denne nekats att göra fjärrlån med motiveringen att hen inte bodde i Västerås kommun. C.V. lämnade in en fjärrlåneansökan och efter någon vecka fick hen besked om att skriften kunde avhämtas på biblioteket. Samtidigt ville C.V. för egen räkning beställa fjärrlån av ytterligare två böcker skrivna av Martin Luther – *Om Schem Hamphoras och Kristi släkt* och *Om Davids sista ord* – men bemöttes då, enligt C.V. själv, ”negativt och avvisande” av den tjänstgörande bibliotekarien som menade att dessa antisemitiska böcker kunde biblioteket inte låna ut (JO:s beslut, anmälan dnr 3622-1996). C.V. påtalade för bibliotekarien att hen tidigare obehindrat hade kunnat låna liknande skrifter, varvid denne svarade att det antagligen hade begåtts ett fel den gången, eftersom antisemitiska skrifter inte fick lånas ut. C.V. bad då bibliotekarien att läsa den artikel i tidskriften *Human Etik* (nr 88, 1993) som hen hade skrivit om boken *Om judarna och deras lögner*, för att bibliotekarien skulle förstå att hen ”inte var nynazist eller judehatare” (JO:s beslut, anmälan dnr 3622-1996). Några dagar senare fick C.V. besked om att hen fick låna de begärda skrifterna (JO:s beslut, bilagor dnr 3622-1996). Trots detta besked valde C.V. att i oktober 1996 anmäla stadsbibliotekets hantering av ärendet och bemötande till JO för att få det utrett om bibliotekets utlåningspolicy innebar ”åsiktskontroll”. I anmälan påpekade C.V. att bibliotekets beslut verkade vara godtyckligt, då andra böcker där judehatiska åtgärder beskrivs hade lånats ut, såsom boken *Mein Kampf*. I sitt svar till JO menade biblioteket att verksamheten inte alls sysslade med åsiktsregistrering då det skulle strida mot bibliotekets ”grundläggande idéer och ett demokratiskt förhållningsätt”. Istället såg man sig själv som garant ”för ett fritt meningsutbyte och ett demokratiskt samtal” (JO:s beslut den 9 januari 1998, dnr 3622-1996).

6.2.2 Normer och allsidighet

På samma sätt som i fallet i Kristianstad, är utgångspunkten för Västerås bibliotek att inköp och förmedling ska ske av medier av god litterär kvalitet. Enligt bibliotekets medieplan ska ett brett urval eftersträvas där ”mediebestånd[et] ska spegla olika uppfattningar i moraliska, politiska och religiösa frågor”. Biblioteket säger sig köpa in och låna ut ”alla medier som finns att tillgå och inte förmedlar pornografi eller enklare massmarknadslitteratur av underhållningskaraktär”. Vad som betecknas som god litterär kvalitet avgränsas emellertid även i relation till det motsatta och som man tar avstånd från, för Västerås stadsbiblioteks medier som ”spekulerar i våld, propagerar för köns- och rasdiskriminering eller för förföljelse av oliktankande”. Biblioteket anser sig alltså inte ha skyldigheter att förmedla alla typer av material, utan menar att det kan finnas begränsningar när det gäller innehåll och kvalitet. ”Enligt vår bedömning”, skriver biblioteket i sitt svar till JO gällande utformandet av medie- och biblioteksplanerna som styrt deras agerande, ”är kommunen suverän att fastställa de lokala kulturpolitiska målen och ange hur de ska tillämpas”.

Här framgår att Västerås biblioteks medieplan utgår från två principer som riskerar att hamna i konflikt med varandra: viljan att främja ett bestånd som speglar olika uppfattningar och en normativ ansats gällande urvalet. Vidare anförs fjärrlåneprincipen som, menar Västerås

bibliotek, är en verksamhet som ska styras dels av ”de enskilda bibliotekens inköps- och mediepolicy”, dels av de beslut som fattats på nationell nivå av Sveriges Allmänna Biblioteksförening (SAB), lånecentraler och länsbibliotek rörande denna biblioteksfråga. Mer specifikt anför stadsbiblioteket i Västerås att de i sitt agerande följt de restriktioner som beskrivs i skriften Fjärrlån, vilka även finns beskrivna i stadsbibliotekets egen broschyr om fjärrlån. I broschyren avgränsas möjligheten till fjärrlån enligt följande: Stadsbiblioteket fjärrlånar inte ”böcker som biblioteket redan äger, men som är utlånade, böcker som vi avböjt att köpa och böcker av underhållningskaraktär. Restriktioner gäller även kurslitteratur på A-nivå och databöcker av enklare handledningskaraktär samt hela tidskriftsårgångar” (JO:s beslut dnr 3622-1996, JO:s beslut, bilagor dnr 3622-1996).

Men samtidigt är det tydligt att hierarkin mellan olika styrande dokument, precis som i Kristianstad, är otydlig. Som kommunal verksamhet lyder biblioteket under principen om det kommunala självstyret, vilket innebär att staten inte har rätt att blanda sig i hur verksamheten drivs. Det innebär emellertid inte att de lagar och regler som stadgas i regeringsformen, såsom yttrandefriheten och informationsfriheten, är ”lokalt förhandlingsbara” genom kommunalt beslutade biblioteks- och medieplaner, eller genom upplevda behov av att införa ”begränsningar för att förhindra missbruk av dessa friheter”.

6.2.3 Användarens kompetens

Det dilemma som bibliotekarierna ställts inför i detta fall uppstår, precis som i fallet på Kristianstads bibliotek ovan, i en situation av överkodning (jfr Deleuze), där den yrkesvardagliga utlåningshandlingen, av olika anledningar, plötsligt blir meningsbärande inom en helt annan verksamhetsfär – där den närmast blir till en ”aktivistisk” praktik. Den aktivistiska ansatsen blir tydlig i bibliotekets svar till JO, där den tjänstgörande bibliotekarien tillsammans med bibliotekschefen skriver att nekandet till att låna ut vissa böcker visserligen ”kan synas stå i strid med yttrandefriheten och bibliotekens fria förmedling av medier, men ibland måste tyvärr begränsningar göras för att förhindra missbruk av dessa friheter” (JO:s beslut den 9 januari 1998, dnr 3622-1996). Tydligt är att biblioteket i denna överkodade situation ser det som sin självklara roll att göra dessa begränsningar. För bibliotekets del blir det för det första en fråga om att bedöma om verkets innehåll kan betraktas som möjligt att missbruka, och för det andra att bedöma om den specifika användaren kan tänkas missbruka verket. Det som är intressant här är alltså att biblioteket säger sig värna yttrandefriheten och informationsfriheten genom att beskriva hur de ser det som sin skyldighet att begränsa denna frihet, när det, som det stadgas i bibliotekets medieplan, handlar om medier som ”spekulerar i våld, rasism eller könsdiskriminering”.

Mer specifikt handlar dilemmat om hur principen om informationsfrihet, eller som biblioteket självt formulerar det, ”bibliotekens fria förmedling av medier”, ska tolkas. Situationen liknar delvis den i Kristianstad, men bibliotekariens självständiga agerande blir ännu tydligare när det handlar om ett känt antisemitiskt material som här. I sitt svar till JO skriver biblioteket, att ”personalen på stadsbiblioteket sägs ha efterfrågat syftet och hävdade att dylika skrifter normalt inte förmedlas då de kunde anses vara antijudiska eller rasistiska. Vad som sas vid detta tillfälle kan med säkerhet inte fastställas. Emellertid är innebörden av stadsbibliotekets agerande det väsentliga. Det är korrekt att vi frågade efter syftet då vi är observanta på antijudisk litteratur” (JO:s beslut dnr 3622-1996). Det biblioteket önskar att JO prövar är om det istället ska ”urskillningslöst tillhandahålla alla tillgängliga medier”, utan hänsyn till innehåll och kvalitet?

Dilemmat förstärks av att bibliotekarien tycks vilja göra en distinktion mellan principen om informationsfrihet och vem som bör ges tillgång till denna frihet – alla bibliotekets användare eller dem som inte riskerar att missbruka friheten. Med Deleuze skulle denna distinktion kunna ses som ett exempel på deterritorialisering så till vida att den territorialiserande, sammanlänkande kraft som biblioteket utgör i kommunen, istället för att riktas mot nätverksskapande och gemenskap, blir en kraft som skiljer människor åt.

Från bibliotekets perspektiv betraktas de efterfrågade böckernas innehåll som olämpligt för den utan tillräckliga kunskaper och eller seriösa intentioner. Från bibliotekets synsätt, såsom det uttrycks i svaret till JO, behöver det göras en bedömning av vilka kunskaper som ska krävas av en användare för att denne ska få låna ett visst material. För att tillåtas ta del av ”antisemitiska böcker”, menar biblioteket, krävs en viss kompetens hos användaren. I sitt svar till JO, såväl som i en skrivelse riktad till C.V, menar biblioteket att det varit bra att användaren kunnat visa på en seriös användning av boken (JO:s beslut, bilagor dnr 3622-1996). Även om användaren i det specifika fallet, det vill säga C.V., bedömts ha tillräcklig kompetens för att kunna hantera ett material av sådan art, upplevde C.V. att tillvägagångssättet i sig innebär en inskränkning av informationsfriheten på gränsen till ”åsiktsregistrering”.

Fallet kan ses som ett exempel på en situation där den yrkesvardagliga hanteringen av en fjärrlånsbegäran i mötet mellan bibliotekarie och användare, utifrån principen om informationsfrihet, överkodats, genom tillämpningen av kommunalpolitiskt stadgade formuleringar i bibliotekets medieplan, och istället kommit att handla om värnandet av andra samhälleliga värden.

6.2.3 Den juridiska instansens hantering av frågan

Inte heller när fallet i Västerås ägde rum 1996 hade bibliotekslagen trätt i kraft, och det fanns följaktligen inte heller då någon lagstiftning, utöver grundlagen som reglerade biblioteksverksamheten. På samma sätt som beskrivits ovan i relation till fallet i Kristianstad, är det som JO, med utgångspunkt i regeringsformen, ska granska, huruvida biblioteket agerat sakligt och opartiskt och efterlevt medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter. Mer specifikt anför JO i sitt svar regeringsformens skrivelser om informationsfriheten, tryckfrihetsförordningen, objektivitetsprincipen och kommunallagen. Det som framförallt skiljer fallet i Västerås från fallet i Kristianstad är att det som granskats här, är frågan om huruvida det är acceptabelt att från bibliotekets sida skilja vuxna användare åt med utgångspunkt i deras kunskaper och kompetenser. Rörande detta så resonerar JO att det i bibliotekschefens och bibliotekariens brev till användaren framkommit ”att syftet med deras handlande varit att förhindra missbruk av yttrandefriheten och bibliotekens fria förmedling av medier” liksom att utrona om användaren haft ett seriöst syfte. När det visat sig att C.V. hade ett seriöst syfte med sitt lån, hade biblioteket gått med på att denne fick läsa böckerna, då Luthers samlade verk fanns på tyska i bibliotekets samling.

Till bibliotekets argument för sitt ursprungliga agerande, att det gäller att vara särskilt uppmärksam på om någon vill låna antijudisk litteratur, förhöll sig JO kritisk och menade sig inte finna det ”acceptabelt att man gör åtskillnad mellan vuxna låntagare på så sätt att viss i och för sig tillgänglig litteratur tillhandahålls endast dem som kan visa att de har ”rätt” åsikter eller besitter tillräckliga kunskaper i ett visst ämne. Inte heller anser jag att det kan godtas att en sådan åtskillnad läggs till grund för ett beslut om biblioteket skall söka förmedla ett fjärrlån eller inte” (JO:s beslut dnr 3622-1996). Här kommer JO alltså till en något annan slutsats än i

fallet i Kristianstad ovan, där det upplevdes som mindre problematiskt att på olika sätt skilja användare åt. JO konstaterar att ”det framstår som uppenbart” att C.V., om hen i sin ”artikeln eller eljest redovisat en enligt personalens mening felaktig uppfattning, inte skulle ha fått sin framställning tillgodosedd” (JO:s beslut dnr 3622-1996). Detta förfarande, menar JO, bryter mot objektivitetsprincipen och likabehandling när det gäller bibliotekets verksamhet, vilket enligt JO inte kan godtas.

6.3. Fallet Falköping

6.3.1 Händelsen och aktörernas inledande argumentation

I januari 2016 önskade användaren L.T. låna boken *Världsmästarna: när Sverige blev mångkulturellt*, skriven av pseudonymen Julia Caesar (2010), på Falköpings bibliotek. Efter att biblioteket undersökt boken närmare, med hjälp av BTJ:s inköpsvägledning, valde man att varken köpa in boken eller fjärlåna den, då den inte ansågs överensstämma med bibliotekets kvalitetskrav. Valet motiverades med att ”kultur- och fritidsnämndens inköp av litteratur och annan media sker utifrån bibliotekslagen, [samt] en politiskt beslutad biblioteksplan och medieplan”, där den senare ger stöd till ”inköp, gallring, magasinering, kvalitet, exponering m.m. vid mediehantering” (JO:s beslut dnr 4650-2016). Precis som i fallet med Kristianstad och Västerås resonerar biblioteket i Falköping att ett fjärlån ska behandlas utifrån samma kvalitetskrav som ett förvärv. Utöver litterär kvalitet och vederhäftighet är bibliotekets värderingar, såsom dessa är beskrivna i biblioteks- och medieplanen, en av de aspekter som prioriterades i definitionen av kvalitet. Mer specifikt menade biblioteket att ett folkbibliotek inte kan tillhandahålla ”medier som glorifierar eller propagerar för våld, rasism, sexism eller annat som strider mot FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna” (JO:s beslut, bilagor dnr 4650-2016). I fråga om boken *Världsmästarna* ansåg biblioteket att boken både hade brister i vederhäftighet och var främlingsfientlig. Att boken inte uppfyllde kravet på vederhäftighet berodde på att den saknade källhänvisningar, samt att författarens egna åsikter framställts som vedertagna sanningar.

Efter bibliotekets beslut att inte köpa in eller fjärlåna boken vände sig L.T. till kultur- och fritidsnämnden i Falköping kommun, men även där avslogs såväl förfrågan om inköp som fjärlån efter ett sammanträde i nämnden (JO:s beslut, bilagor dnr 4650-2016). Användaren L.T. valde då att anmäla biblioteket till JO, eftersom denne ansåg att ärendet ej hanterats på ett sakligt och opartiskt sätt (JO:s beslut, anmälan dnr 4650-2016). I sitt svar till JO skriver nämnden att ”anledningen till att kultur- och fritidsnämnden i medieplanen fastställt att värderingar är det viktigaste kvalitetskriteriet, är att nämnden vill vara säker på att en låntagare kan känna sig trygg med att när hen lånar litteratur inte få sina mänskliga rättigheter kränkta genom att läsa den. Detta gäller oavsett om litteraturen är skönlitterär eller en ren faktabok” (JO:s beslut dnr 4650-2016). Det vill säga här var det inte framförallt den inverkan boken kunde ha på den användare som önskade låna den som biblioteket skulle motverka, utan negativa upplevelser bland andra användare som oönskat råkade stöta på boken i bibliotekets sortiment. Kultur- och fritidsnämnden ansåg att detta ställningstagande överensstämde med grundlagen, som medgav undantag från både yttrandefrihet och tryckfrihet när det exempelvis gällde hets mot folkgrupp och förtal. Kultur- och fritidsnämnden ansåg inte att kriteriet ”värderingar” innebar att bibliotekets utbud inskränks ”ur ideologiska, politiska eller religiösa utgångspunkter” (JO:s beslut dnr 4650-2016). Vidare resonerar nämnden att ”censur innebär

att en myndighet ställer upp hinder för tillverkning och distribution. Det är inte något nämnden gör, varken i aktuellt fall eller annars”.

6.3.2 Mänskliga rättigheter och trygghet

Det dilemma som Falköpings bibliotek ställs inför i det här fallet handlar om att bedöma om den aktuella boken lever upp till bibliotekets kvalitetskrav och värdegrund. Så till vida påminner situationen om fallen i både Kristianstad och i Västerås. Förfarandet har i alla tre fallen handlat om hur biblioteket i mötet med en användare tillämpar sina olika styrdokument och hur det skapas en situation av överkodning (jfr Deleuze).

Det som i viss utsträckning skiljer detta fall från de tidigare är att det politiskt beslutade biblioteks- och medieplaner som biblioteket har att arbeta utifrån är tydligare normerande än i de tidigare fallen, inte minst genom att ”mänskliga rättigheter” inkluderas som ett värde som biblioteket ska eftersträva. I sin argumentation till JO förklaras att biblioteket inte tillhandahåller böcker som strider mot de mänskliga rättigheterna. Biblioteket konstaterar att ”medieplanen skrevs dock år 2004 och reviderades år 2009 och den rådande samhällsuppfattningen och debatten kring vad som ska anses vara kränkningar och vad människor ska tåla på många sätt har ändrats sedan dess”. I denna utsaga framstår den överkodade situationen, det vill säga att bibliotekarien inte primärt är en yrkesroll som hanterar låneärenden, utan en roll som arbetar för att främja de mänskliga rättigheterna, som påbjuden av ”samhällsuppfattningen”. Biblioteket antyder att denna förskjutning av rollen som bibliotekarie skett successivt under 2000-talet genom ”debatten kring vad som ska anses vara kränkningar”. Så till vida påminner bibliotekets resonemang om det som beskrivs i den rapport om bibliotekariernas nya, mer problematiska arbetssituation, som refererats i inledningen av uppsatsen (Hamberg, 2017).

Att kultur- och fritidsnämnden i bibliotekets medieplan inkluderar begreppet ”mänskliga rättigheter” som exempel på de värderingar som biblioteket ska eftersträva, innebär underförstått att nämnden väljer att prioriterar en FN-deklaration före den svenska grundlagens principer om informationsfrihet. Hirschfeldt (2017) beskriver hur de mänskliga rättigheternas plats i svensk lagstiftning framförallt består i att ”staten i form av riksdag och regering ska se till att sådana konventionsförpliktelser iakttas”. Detta har exempelvis skett genom att de mänskliga rättigheterna, i tillämpliga fall, skrivits in i straffrättsliga och socialrättsliga lagar. Däremot, menar Hirschfeldt är ”dessa konventioner [...] inte direkt tillämpliga för myndigheterna och deras anställda” (2017). Att kultur- och fritidsnämnden på eget bevåg skriver in de mänskliga rättigheterna i bibliotekets medieplan, kan alltså inte sägas ligga i linje med praxis.

Ett sätt att förklara varför mänskliga rättigheter för inkluderats i medieplanen är med hjälp av Deleuzes begrepp flyktlinjer. En flyktlinje kan enkelt uttryckt beskrivas som ett kryphål, ett sätt att kunna agera så som man vill, i det här fallet lösa ett problem som man upplever finns, utan att allt för mycket bryta mot regler och lagar. ”Istället är en flyktlinje subversiv; det bryter inte reglerna så mycket som det bryter mot reglerna, så att livet kan flöda i olika riktningar och därigenom undergräva livets anknytning till negativiteten av repressiva sociala hinder. En flyktlinje är inte en flykt från samhället. Det är en flykt från negativiteten hos bestämda sociala förhållanden inom ett samhälle” (May, 1991).

Mer konkret kan de mänskliga rättigheterna i det här fallet fungera som en flyktlinje där grundlagen, och då framförallt principerna om yttrandefrihet och informationsfrihet, upplevs prioritera vissa grupperns intressen före andras. Yttrandefriheten stadgar rätten att ”uttrycka tankar, åsikter och känslor, och informationsfriheten rätten att ”inhämta och ta emot upplysningar samt i övrigt ta del av andras yttranden”, men vilket lagstöd har den som kränks av dessa yttranden och denna information? FN-deklarationen kan förstås som en flyktlinje, ett sätt att möta de begränsningar som yttrande- och informationsfriheten upplevs ha i sina definitioner, utan att uppleva sig bryta mot lagen.

Här blir det viktigt att påminna om vad som framförallt skiljer det här fallet från de tidigare två, nämligen att kultur- och fritidsnämnden i sitt svar till JO motiverar sitt agerande i relation till användaren L.T. med hänvisning till andra, hypotetiska låntagares känslor – ”att en låntagare kan känna sig trygg” – och inte riskera att få sina mänskliga rättigheter kränkta genom att stöta på en bok som *Världsmästarna* i bibliotekets bestånd. Med begreppet mänskliga rättigheter vill biblioteket ta ansvar för de användare som riskerar att kränkas till följd av de grundlagsstadgade principerna. Detta kan med Deleuze ses som en vilja till reterritorialisering, ett försök att skapa ett nytt nätverk med omvärlden, ett nytt sammanhang som inkluderar nya grupper (jfr Patton, 2011).

6.3.3 Den juridiska instansens hantering av frågan

När fallet i Falköping ägde rum 2016 hade den ursprungliga bibliotekslagen varit i kraft i närmare tjugo år, liksom en utveckling av denna sedan 2013, och kan tänkas ha kommit att inlemmas i bibliotekens dagliga praktik. En utgångspunkt i bibliotekslagen är att ett folkbibliotek varken kan eller ska tillhandahålla alla böcker som finns, utan att ett urval måste göras. I sitt svar till biblioteket framhåller JO förarbetena till bibliotekslagen där det skrivs att biblioteken bör göra ett urval som tar sin utgångspunkt i folkbibliotekets demokratiuppdrag, det vill säga som syftar till att ”bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning genom ett allsidigt och kvalitativt utbud”. En viktig utgångspunkt när det gäller att uppnå detta är att biblioteket ska förhålla sig neutralt till den information det förmedlar, vilket betyder att utbudet inte får väljas utifrån ”ideologiska, politiska eller religiösa utgångspunkter” (JO:s beslut dnr 4650-2016). Dessa principer kan ses som en tillämpning av vad som gäller för objektivitetsprincipen och principerna om yttrande- och informationsfrihet. I det här fallet handlade granskningen emellertid inte primärt om vad som borde ha köpts in eller inte, utan om huruvida biblioteket och Falköpings kommun har levt upp till objektivitetsprincipen och bibliotekslagen när det har handlagts ärendet.

I sitt utlåtande gör JO ett antal distinktioner mellan olika typer av litteratur och vilka krav som kan ställas på dessa när biblioteket gör sitt urval. För det första menar JO att det är ”naturligt att olika krav måste ställas på skönlitteratur och annan litteratur”, det vill säga det måste ställas högre innehållsliga krav på exempelvis facklitteratur än på skönlitteratur. För det andra, vad som är viktigt att ta i beaktande när det gäller ”annan litteratur”, menar JO, är bokens vederhäftighet, då detta är relevant för bibliotekets funktion som kunskapsförmedlare. Detta innebär att när det gäller bedömningen av en boks kvalitet gäller inte kravet på att förhålla sig neutralt till dess innehåll om det handlar om bristande vetenskaplighet (i bemärkelsen vederhäftighet) eller rena sakfel (JO:s beslut dnr 4650-2016).

Däremot menar JO att det saknas stöd i bibliotekslagen för att i urvalet ”beakta de värderingar och åsikter som kommer till uttryck i en bok”. Detta betyder att ett bibliotek inte får lov att välja bort en bok med anledning av att den exempelvis ”förespråkar minskad invandring, ojämlik lönebildning eller avskaffande av den enskilda äganderätten”. Ett undantag är när en bok innehåller yttranden som är brottsliga, exempelvis om den hetsar mot folkgrupp. JO riktar framförallt sin kritik mot ett av de argument för att inte köpa in eller fjärlåna boken som kultur- och fritidsnämnden anfört, nämligen att den strider mot bibliotekets värderingar ”eftersom den bedöms vara främlingsfientlig” (JO:s beslut dnr 4650-2016). Att agera så som det stadgas i de politiskt beslutade biblioteks- och medieplaner som diskuteras i den här uppsatsen, inte minst så som i det aktuella fallet i Falköping, är alltså att agera i strid med bibliotekslagen enligt JO:s bedömning.

JO är tydlig med att när biblioteks- och medieplaner tillämpas får inte dessa få till konsekvens att medier väljs bort med anledning av vilka åsikter dessa innehåller. Görs ett sådant urval på dessa grunder, skriver JO, så strider det mot ”fri åsiktsbildning och allsidighet”, men också mot objektivitetsprincipen. ”Biblioteket har därmed inte levt upp till bibliotekslagens och regeringsformens krav på objektivitet. Kultur- och fritidsnämnden i Falköpings kommun, som svarar för verksamheten vid biblioteket och som dessutom har godkänt det aktuella beslutet, ska kritiseras för detta”.

Vidare är JO kritisk till kultur- och fritidsnämndens förklaring, att man genom att i medieplanen prioritera böckers värderingsinnehåll vill att låntagaren ska känna sig trygg ”med att inte få sina mänskliga rättigheter kränkta genom att läsa lånad litteratur” (JO:s beslut dnr 4650-2016). JO menar att ”ett sådant förhållningssätt är emellertid inte förenligt med uppdraget att bidra till en fri åsiktsbildning och att inte begränsa utbudet av böcker och andra medier utifrån ideologiska, politiska eller religiösa utgångspunkter”. Det kan inte vara rimligt att ett bibliotek på detta sätt styr vad människor kan och bör läsa, enligt JO. JO menar att i ”den grundlagsfästa principen om yttrandefrihet innebär att det i böcker, tidningar och andra medier får föras fram åsikter och påståenden som inte är i enlighet med principen om alla människors lika värde eller med andra principer som är grundläggande för en demokrati, så länge uttalandena inte är brottsliga. Att ta del av sådana uttalanden kan självklart vara sårande för enskilda personer, men innebär inte i rättslig mening en kränkning av några mänskliga rättigheter. Att böcker och andra medier med ett sådant innehåll tillhandahålls på ett folkbibliotek kan inte heller anses kränka låntagarnas eller andras mänskliga rättigheter. Grundtanken i en demokrati är att sådana uttalanden kan bemötas av dem som har en annan uppfattning” (JO:s beslut dnr 4650-2016). Det här längre resonemanget kan ses som ett exempel på hur JO avkodar situationen (jfr Deleuze), det vill säga ”tömmer” situationen på överkodning. Från ett rättsligt perspektiv, visar JO, kan bibliotekets arbete för att främja de mänskliga rättigheterna sägas gå stick i stäv med demokratiuppdraget.

Ett möjligt undantag som JO menar skulle kunna vara tillämpligt för just folkbiblioteken, är genren debattböcker, en genre där det ofta kan vara svårt att bedöma vad som är åsikter och vad som är fakta. JO pekar på att ”när det gäller debattböcker och liknande böcker kan det i många fall vara svårt att avgöra vad som är en uppgift om ett sakförhållande – som kan vara korrekt eller felaktig – respektive en åsiktsyttring. Bedömningen försvåras ytterligare om författaren i en framställning har vävt ihop sakuppgifter med sina egna åsikter” (JO:s beslut dnr 4650-2016). JO menar att det ”i sådana fall, när innehållet i en text framstår som en redogörelse för ett sakförhållande, måste det enligt min mening vara möjligt för ett bibliotek att bedöma textens kvalitet med utgångspunkten att det är en faktatext, även om det i själva verket är författarens åsikter som förs fram i texten” (JO:s beslut dnr 4650-2016). Så till vida skulle en sådan debattbok kunna väljas bort med argumentet bristande vederhäftighet.

Det här resonemanget skulle kunna ses som att JO själv föreslår biblioteket en möjlig flyktlinje (jfr Deleuze). Istället för att välja bort boken genom att bryta mot objektivitetsprincipen, det vill säga välja att inte köpa in boken med hänvisning till de värderingar och åsikter som uttrycks i den i fråga om ”ideologiska, politiska eller religiösa utgångspunkter”, erbjuds här en möjlighet att välja bort boken genom att faktiskt tillämpa lagen genom att hänvisa till dess bristande vederhäftighet. Att JO för detta resonemang skulle kunna tolkas som en vilja att tillmötesgå biblioteket i hanteringen av det dilemma som biblioteket upplever när det gäller vilka användares rättigheter som skyddas av lagens olika principer. Samtidigt antyder resonemanget, att detta skulle kunna vara en tillämplig urvalsprincip för just folkbiblioteken, en syn på folkbibliotekens användare som i större behov av vägledning för att kunna skilja mellan fakta och åsikter.

6.4 Fallet Tumba

6.4.1 Händelsen och aktörernas inledande argumentation

I januari 2014 ville användaren J.H. låna boken *Invandring och mörkläggnings – en saklig rapport från en förryckt tid* (Arnstberg och Sandelin, 2014) på Tumba bibliotek i Botkyrka kommun. Efter en månad fick J.H. besked om att biblioteket beslutat att varken köpa in eller fjärlåna boken med hänvisning till dess bristande kvalitet. Speciellt framhölls brister i bokens källhantering och saklighet. Här utgick biblioteket från ett kvalitetsbegrepp som återknyter till bibliotekslagen och dess förarbeten (JO:s beslut dnr 2654-2016). J.H. överklagade beslutet, men även efter en omprövning i mars beslutade biblioteket återigen att boken inte skulle köpas in. Fortfarande motiverades beslutet med bokens brister i saklighet och kvalitet, men denna gång hänvisade verksamhetschefen även till bibliotekens interkulturella handlingsplan där det stod att medierna på biblioteket skulle spegla Botkyrka kommuns mångfald, då mångfald sågs som en rikedom. Även detta kan förstås med hjälp av Deleuzes begrepp reterritorialisering, det vill säga som ett försök att omforma bibliotekets sammanhang och skapa nätverk med nya grupper av användare (jfr Patton, 2011).

I maj 2014 meddelades J.H. skriftligen att hen inte heller kunde fjärlåna boken med de huvudsakliga skälen att boken hade brister i saklighet och källhantering. Beskedet till J.H. innehöll även en kvalitetsbedömning av boken som hade gjorts av en bibliotekarie. Här beskrevs bokens kvalitetsbrister framförallt bestå i dess otydlighet kring sina utgångspunkter: medan författarna själva beskrev boken som en objektiv och saklig rapport, menade bibliotekarien att det var tydligt att boken vara en debattbok som beskrev författarnas åsikter. Detta framgick inte minst genom avsaknaden av källhänvisningar. Vidare var bibliotekarien kritisk till författarnas retoriska och konspiratoriska språkbruk, som uttryckte främlingsfientlighet. Sammantaget ansåg inte bibliotekarien att boken uppfyllde ”kvalitetskravet för varken en akademisk rapport eller en god debattbok” och att den dessutom stred mot bibliotekets interkulturella handlingsplan (JO:s beslut, bilagor dnr 2654-2016).

I september samma år önskade J.H. att få låna ytterligare en bok – *Muhammeds flickor. Våld, mord och våldtäkter i Islams hus* (Hedegaard, 2014). Redan vid den första förfrågan berättade bibliotekarien att just denna bok redan varit uppe till diskussion och att biblioteket beslutat att inte köpa in den då den stred mot kommunens interkulturella handlingsplan. J.H. frågade då om boken kunde fjärlånas, men även detta beskrevs strida mot kommunens interkulturella

handlingsplan. Biblioteket menade att en kvalitetsbedömning görs vid varje förfrågning om inköp eller fjärrlån. J.H. invände mot beslutet och anmälde biblioteket till JO. Det J.H. ställde sig frågande till var om handläggningen levde upp till regeringsformen (JO:s beslut, anmälan dnr 2654-2016).

I sina beslut rörande hanteringen av böckerna *Invandring och mörkläggning – en saklig rapport från en förryckt tid* och *Muhammets flickor. Våld, mord och våldtäkter i Islams hus* hade Tumba bibliotek utgått från ett antal lokala styrdokument: den kommunala verksamhetsplanen och den interkulturella handlingsplanen för Botkyrka kommun samt kommunens inköps- och fjärrlånepolicy. Biblioteket menade att båda böckerna på flera sätt stred mot den interkulturella handlingsplan som antagits inom kommunen. Ett centralt perspektiv i den interkulturella handlingsplanen var att mångfald sågs som en rikedom som också borde avspeglas i bibliotekets bestånd. Av denna anledning var det särskilt viktigt för kommunen att biblioteken ”tar avstånd från medier som strider mot mänskliga rättigheter och allas lika värde” (JO:s beslut dnr 2654-2016). I handlingsplanen stadgades ”att när värden som demokrati, yttrandefrihet och mänskliga rättigheter står emot varandra, t.ex. i programverksamhet eller medieurval, är mänskliga rättigheter det överordnade värdet”.

Det vill säga, på samma sätt som i Falköping ovan, har mänskliga rättigheter inkluderats som en styrande princip av samma dignitet, och i det här fallet till och med större dignitet, än den svenska grundlagen. Här har så att säga den överkodade situationen (jfr Deleuze), där den yrkesvardagliga handlingen att hantera en låneförfrågan omvandlats till en handling laddad med helt ny mening, så som det beskrivits i relation till ovan tre fall, närmast blivit till normaltillståndet genom formuleringarna i den interkulturella handlingsplanen. Särskilt intressant är hur det dilemma som Falköpings bibliotek upplevde sig behöva hantera, nämligen den potentiella motsättningen mellan demokrati, yttrandefrihet och mänskliga rättigheter, här är uttryckt i ett politiskt beslutat styrdokument.

6.4.2 Den interkulturella handlingsplanen

Precis som i Falköping är JO:s uppgift i Tumba inte att bedöma bokens kvalitet, utan att undersöka huruvida biblioteket i sin verksamhet utifrån neutralitet kan anses ”bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning genom ett allsidigt och kvalitativt utbud”. Det vill säga det handlar inte om att ifrågasätta att ett urval gjorts, då ett bibliotek inte kan tillhandahålla alla böcker som finns, utan huruvida de principer som styr urvalet, och som beskrivs i biblioteks- och medieplaner, uppfyller objektivitetsprincipen och de andra grundläggande friheterna så som yttrande- och informationsfriheten. Dock sker en bedömning av böckernas vederhäftighet och huruvida de bidrar till kunskapsförmedling.

JO säger sig inte ha någon invändning mot ”handläggningen av J.H:s låneframställningar. Som framgått ovan har jag inga synpunkter på att ett folkbibliotek avstår från att köpa in en bok som gör anspråk på eller ger intryck av att förmedla fakta med hänvisning till att den brister i vederhäftighet”. Det vill säga, det är inte rena brister i böckerna som biblioteken ska förhålla sig neutrala till, utan vilka åsikter som uttrycks, så länge dessa inte är olagliga. En bok i bibliotekens bestånd får alltså, menar JO, förespråka sådant som ”minskad invandring, ojämlig lönebildning eller avskaffande av den enskilda äganderätten” (JO:s beslut dnr 2654-2016).

Det JO huvudsakligen kritiserar är att Tumba bibliotek för fram argument från den interkulturella handlingsplanen: ”biblioteket har emellertid som skäl för att inte köpa in eller fjärrlåna boken också hänvisat till att den på flera punkter strider mot den interkulturella handlingsplanen. Såvitt jag kan bedöma innehåller handlingsplanen inte något som skulle kunna utgöra ett sakligt skäl för att välja bort boken. Det ligger därför nära till hands att dra slutsatsen att biblioteket i sin bedömning av boken även har beaktat de åsikter som förs fram i den. Under alla förhållanden ger hänvisningen till handlingsplanen intryck av att man tagit sådana hänsyn. Handläggningen lever därmed inte upp till det krav på objektivitet som följer av 1 kap. 9 § RF” (JO:s beslut dnr 2654-2016). JO:s slutsats blir därför att ”[k]ultur- och fritidsnämnden i Botkyrka kommun, som svarar för verksamheten vid biblioteket, ska kritiseras för handläggningen av J.H:s låneframställningar” (JO:s beslut dnr 2654-2016).

Även om JO inte haft att utreda huruvida Botkyrka kommuns interkulturella handlingsplan är förenlig med grundlagen eller inte, tar JO ändå chansen att väcka kritik mot hur handlingsplanen från 2016 ”angavs att mänskliga rättigheter är det överordnade värdet när värden som demokrati, yttrandefrihet och mänskliga rättigheter står mot varandra” och 2017 ”att frihet från diskriminering är överordnad yttrandefriheten i medieurvalet när dessa värden står emot varandra”, samt att det vid inköp och fjärrlån skulle tas avstånd ”från medier som strider mot mänskliga rättigheter och allas lika värde” (Tumba).

För att komma till rätta med de problem som anmälan mot Tumba bibliotek var ett uttryck för, menade JO, var det viktigt att medieplaner utformas så att ”riktlinjer för urvalet vid inköp av böcker och andra medier inte ska komma i konflikt med bibliotekslagens objektivitetskrav är det en fördel om det finns fastställda riktlinjer för hur urvalet ska ske. Sådana riktlinjer innebär också att det blir tydligt för allmänheten och anställda på folkbiblioteken vad som gäller. Riktlinjerna måste vara generella till sin karaktär och får inte – med det undantag som jag har redogjort för ovan – vara ägnade att leda till att enskilda verk väljs bort på grund av de åsikter som kommer till uttryck i dem (Se JO 2016/17 s. 671) och där gjorda hänvisningar” (JO:s beslut dnr 2654-2016).

6.4.3 Den juridiska instansens hantering av frågan

I sitt svar till JO är kulturnämnden i Botkyrka kommun prövande och självkritisk. I utformandet av den interkulturella handlingsplanen hade man förvisso tolkat såväl regeringsformen och bibliotekslagens 2 och 6 §§ om kvalitetskriterier, men man hade inte tillräckligt tydligt förhållit sig till objektivitetsprincipen eftersom det saknats ”fastställda kvalitetskriterier, riktlinjer eller rutiner för hur urvalet ska ske”. Det hade inte heller, menade kulturnämnden, tillräckligt tydligt framkommit i bedömningen på vilket sätt boken stred mot den interkulturella handlingsplanen (JO:s beslut dnr 2654-2016).

En tänkbar förklaring till att den här typen av handlingsplaner kan formuleras trots att de säger sig bygga på tolkningar av grundlagen och bibliotekslagen är de så kallade målsättningsstadganden som återfinns i rambestämmelsen i regeringsformens 1 kap. 2 §. Hirschfeldt (2017) beskriver att dessa stadgar, som formulerar vad det allmänna, såsom biblioteken, ska sträva efter i sina verksamheter ”har stark anknytning till Sveriges konventionsåtaganden”. Det vill säga, i själva regeringsformen finns de samhälleliga mål som Sverige bör eftersträva, och som till exempel härrör från internationella konventioner, formulerade. Kanske finns det alltså redan i regeringsformen en slags flyktlinje, för att tala med

Deleuze? En öppning för en vision om ett annat samhälle, bortom vad grundlagens rättsliga principer förmår?

Hirschfeldt menar därför att främjandet av mänskliga rättigheter inte alls måste ses som en motsättning till demokratiuppdraget, så som det diskuterats i relation till fallet i Falköping ovan och Tumba här. Tvärtom, ”[f]ör så mycket står ju helt klart att det i uppgiften ’att verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra med kunskapsförmedling’ måste ingå att förmedla kunskap inte minst om de värden som rambestämmelsen i 1 kap. 2 § RF handlar om. Det måste vara en integrerad del av yrkesprofessionen vid biblioteken” (Hirschfeldt, 2017, 83). Från Hirschfeldts perspektiv ska det som ovan beskrivits som överkodade situationer i behov av avkodning i stället integreras i bibliotekariens övriga yrkesutövning med motivationen att det faktiskt stadgas som en målsättning i regeringsformen. ”[E]nligt min mening, har [man] anledning att beakta programstadgandena även i bibliotekens konkreta verksamhet. Man bör ha dem i ryggen till exempel när man gör bedömningarna i sin inköspolitik och även i sammanhang som gäller beslut vid bemötandet av och servicen till besökarna” (Hirschfeldt 2017, s. 83).

Hirschfeldt menar att regeringsformens rambestämmelser fått större rättslig betydelse på senare år, vilket förändrat balansen mellan juridik och politik. Bibliotekslagen, såsom varande en ramlag som är tänkt att spegla vissa politiska perspektiv, kan ses som ett uttryck för denna förändrade balans, exempelvis genom betoningen av ”prioriterade grupper”. För Deleuze är det centralt att ställa frågan, inte vad något *är*, utan vad det *gör*. Vad gör en text? Eller mer specifikt, vad gör en lagtext? (Deleuze, 2014, jfr Colebrook, 2010). Här blir det relevant att reflektera över vad den starka konventionsanknytningen i regeringsformens rambestämmelser, liksom bibliotekslagens öppenhet för tolkning, gör med bibliotekens verksamhet, och mer specifikt med deras inköps och fjärrlånerutiner.

I såväl Falköping som Tumba har det framkommit hur tidsandan – det som i Falköping benämns ”sammällsuppfattningen” – på olika sätt, och på gott och ont, upplevs inverka på bibliotekens handlingsstrategier såsom de är formulerade i medieplanerna. Detta kan förstås som att (lag)texter är performativa, det vill säga att de har en effekt och en verkan. Texterna har inte bara ett innehåll, de bär också på mening bortom detta innehåll, såsom den vaga upplevelsen av en (tids)anda. Hur biblioteken utformat sin praxis för urvalsbedömningar för inköp kan förstås i relation till vilken anda bibliotekslagen är utformad i. Värdegrunden för Falköpings bibliotek och den interkulturella handlingsplanen som Tumba bibliotek hänvisar till i sina kvalitetskriterier, kan ses som ett exempel på detta. Ett annat sätt att förstå detta är utifrån Carlssons och Weibulls (2017) slutsatser när det gäller yttrandefrihetens (läs också informationsfrihetens) möjliga begränsningar. Att det som avgör är hur man kan tänka sig att begränsa yttrandefriheten, inte är principernas betydelse, utan sakområdet som bestämmer vilken syn man har. Carlssons och Weibulls (2017) tolkning är att det handlar om en normativ reaktion på det man finner är skadligt för individer, grupper och samhället. Detta kan vara ett sätt att förstå hur Falköping och Tumba gör bedömningar utifrån värderingar och den interkulturella handlingsplanen. Att man försöker skydda individer och grupper från yttrande som kan uppfattas som skadliga för dessa.

7. DISKUSSION OCH SLUTSATSER

I denna avslutande del diskuteras de slutsatser som kan dras från studien. Syftet har varit att undersöka de inomprofessionella, mediestrategiska praktiker som vissa användares önsknings och förfrågningar leder till, och hur dessa praktiker kan förstås och problematiseras i relation till de lagar, regelverk och styrdokument som biblioteken har att förhålla sig till. Nedan diskuteras resultatet i relation till uppsatsens tre frågeställningar.

7.1 Dilemman i verksamheten

När det gäller de dilemman som bibliotek och enskilda bibliotekarier ställts inför i de fall som studerats i den här uppsatsen, är det tydligt att dessa uppstått genom att situationen överkodats. Det vill säga, i den yrkesvardagliga situation när en användare lämnar förslag till att köpa in, eller önskar fjärlåna, en viss bok, överkodas situationen på så sätt att den leder bibliotekarien till att ställa den hypotetiska frågan hur innehållet i denna bok påverkar andra tänkta användares rättigheter. Från att enbart ha varit en fråga om användarens informationsfrihet, vävs i dessa situationer användarens informationsfrihet samman med andra tänkta användares rättigheter i bibliotekariens hantering av ärendet.

Det är denna paradox som Sturges (2005) beskriver, att å ena sidan tvingas acceptera en författarens rätt att uttrycka vissa åsikter, och en användares rätt att ta del av detta innehåll, men å andra sidan behöva förhålla sig till att en annan användare skulle kunna känna obehag inför detta innehåll (jfr Söderlind & Elf 2014). Carlsson, U., Weibull, L., & Nordicom. (2017) beskriver detta som ett dilemma mellan skyddet för individens integritet och rätten till yttrandefrihet. De konstaterar att det finns behov om individer i det offentliga rummet kommer till skada av uttalanden kan det vara rimligt att begränsa yttrandefriheten. Därmed inte sagt att principen om yttrandefriheten som värde ska ifrågasättas.

Konsekvensen av överkodningen är alltså valet av en annan rättslig hierarki än den som ska gälla enligt lag. De tänkta användarnas rättigheter blir ”argument” som inte bara är en del ”inom vår egen logik och vårt juridiska system” (Colebrook, 2010, s.72). I både Falköping och Botkyrka konstruerar kommunen självt en hierarki mellan olika styrande principer. Som beskrivits ovan menar t.ex. Botkyrka att mänskliga rättigheter är ett värde som ska gälla framför demokrati och yttrandefrihet. På denna punkt är JO tydlig: detta med obehagliga åsikter möter vi med en öppen debatt, inte genom att gömma undan dem. Det är rimligt att tänka sig att denna överkodning kan undvikas om det i medieplanen tydligare utformats en strategi för att hantera den här typen av dilemman, men också genom att öka den enskilda bibliotekariens kunskaper om hur lagar, rättsliga principer och rättigheter ska prioriteras, och förståelse för vems rättigheter som är aktuella i en viss situation.

7.2 Yrkespraktiker och mediestrategiska val

I de dilemman som bibliotek och bibliotekarier hanterat framträder olika yrkespraktiker och mediestrategiska val som bottnar i medieplanernas formuleringar om vad medier i det egna utbudet inte ska innehålla. Det som är intressant att reflektera över är att biblioteken i dessa fall prioriterat formuleringar om vad medier *inte* får innehålla, istället för hur de ska arbeta för att

tillgodose olika rättigheter vid en urvals- och bedömningssituation av inköp och fjärrlån. I samtliga fyra fall har konflikter uppstått i relation till formuleringar som ringar in vilken typ av medier som inte ska köpas in eller fjärrlånas, enligt det lokala bibliotekets medieplan, eller snarare respektive kommuns perspektiv: i Kristianstad medier som ”spekulerar i våld, fördomar och verklighetsförfalskning”, i Västerås ”de medier som spekulerar i våld, propagerar för köns- och rasdiskriminering eller för förföljelse av oliktankande”, i Falköping ”medier som glorifierar eller propagerar för våld, rasism, sexism eller annat som strider mot FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna” och i Tumba ”när värden som demokrati, yttrandefrihet och mänskliga rättigheter står emot varandra [...] är mänskliga rättigheter det överordnade värdet”.

När biblioteken samtidigt ska förhålla sig till informationsfriheten som stadgas i regeringsformen blir det relevant att fråga sig vad dessa formuleringar och begrepp gör i bedömningen inför ett eventuellt inköp eller fjärrlån. Genom att formulera vad medier inte ska innehålla formulerar biblioteken också vilka medier som kan komma att betraktas som ”kontroversiella” av biblioteken. Det är en rimligt att mena att man bör undvika formuleringar om vad medier inte ska innehålla, oberoende av vad dessa formuleringar innehåller, då denna typ av formuleringar är en källa till de dilemman som bibliotekarierna hamnar i.

De riskerar att ta fasta på mediernas innehåll som inte är relevanta för hur de ska bedöma att verk vid en urvals- och bedömningssituation av inköp och fjärrlån. Curry (1994) beskriver hur olika faktorer när det att köpa in ”kontroversiella ” böcker påverkar bibliotekariernas beslut. Enligt Curry, är det ett sampel mellan å ena sidan kvalitén och andra sidan efterfrågan men också hur uppmärksam boken har varit i media och debatter, vilket gör denna fråga svår för bibliotekarierna. Curry beskriver vidare hur det ska ta hänsyn till utveckling av mediebeståndet (läs allsidighet) och medborgarnas behov och biblioteket som källa för det som har aktualitet men också kommunens kulturnämnders beslut om verksamhetsplaner som biblioteksplanen och medieplanen (jfr Söderlind & Elf 2014).

7.3 Rättsliga principer och lagar

Hur bibliotekens praktiker, med dess riktlinjer gällande bibliotekens verksamhet, överensstämmer med vad rättssamhället påbjuder i sina lagar och rättsliga principer, framgår av den kritik JO framför. För det första den kritik JO framför mot biblioteken Västerås, Falköping och Tumba gällande objektivitetsprincipen. För det andra den kritik JO framför mot Falköping och Tumba gällande bibliotekslagens krav på fri åsiktsbildning och allsidighet. Men ännu mer intressant än kritiken är att lyfta fram den praxis som JO ger i sina beslut, för hur bedömningar vid urval för inköp och fjärrlån kan göras. Det är praxisen JO skriver fram i sina beslut som kan vara viktig att ta fasta på.

Vid en genomgång av JO:s olika slutsatser i besluten, från det första 1996 till det sista 2016 så framträder ett antal distinktioner som kan ses som öppningar för att bedöma olika typer av böcker på olika sätt: distinktionerna mellan vuxna-barn, skönlitteratur-annan litteratur och faktaböcker-debattböcker. Som beskrivits ovan lämnar JO utrymme för att frångå objektivitetsprincipen och principen om att hålla sig neutral till böckers innehåll när det gäller debattböcker om det handlar om bristande vederhäftighet eller rena saksfel. JO menar att det ”i sådana fall, när innehållet i en text framstår som en redogörelse för ett sakförhållande, måste det enligt min mening vara möjligt för ett bibliotek att bedöma textens kvalitet med utgångspunkten att det är en faktatext, även om det i själva verket är författarens åsikter som förs fram i texten”.

Istället för att välja bort boken genom att bryta mot objektivitetsprincipen, det vill säga välja att inte köpa in boken med hänvisning till de värderingar och åsikter som uttrycks i den i fråga om ”ideologiska, politiska eller religiösa utgångspunkter”, erbjuds här en möjlighet välja bort boken genom att faktiskt tillämpa lagen genom att hänvisa till dess bristande vederhäftighet.

Hirschfeldt (2017) beskriver vad det kan innebära för offentligt anställda att verka för demokratins idéer i verksamheten. Han pekar på att lärare inte ska förhålla sig neutral till olika samhällsåskådningar som är motståndare till demokratins idéer i sin undervisning. Att hålla sig neutral eller inte blir en fråga om att veta om vad, när och hur man ska vara detta. Att JO för detta resonemang skulle kunna tolkas som en vilja att tillmötesgå biblioteket i hanteringen av det dilemma som biblioteket upplever när det gäller vilka användares rättigheter som skyddas av lagens olika principer. Samtidigt antyder resonemanget, att detta skulle kunna vara en tillämplig urvalsprincip för just folkbiblioteken, en syn på folkbibliotekens användare som i större behov av vägledning för att kunna skilja mellan fakta och åsikter.

Genom att när man tar fram medieplaner kan man också, som Knox (2014) beskriver, göra detta utifrån att förstå bibliotekets funktion som institution i samhället, dess kontext av grundlag, bibliotekslag och tillhörande normativa dokument och av forskning och beprövad erfarenhet för frågor som rör fri åsiktsbildning och censur i biblioteksverksamheten. Grundlagen är de gemensamma spelreglerna. Att åsidosätta dessa är inte verka för demokratins idéer. Medieplaner måste tydligare utgå från de lagar som är relevanta för verksamheten. Det måste av kulturnämndernas göras på ett professionellt sätt. Medieplaner som tas fram genom politiska beslut måste vara förankrade i gällande lagstiftning. Det är ett arbetsgivaransvar och en arbetsmiljöfråga att de dokument som biblioteken och bibliotekarierna använder i verksamheten kan göra det som är verksamhetens uppdrag (jfr Hamberg, 2017).

7.4 Framtida forskning

En kort sammanfattning mellan fallen är för det första de handlar om användare som vill låna, köpa in eller fjärlåna böcker med att visst innehåll som kan uppfattas ”kontroversiellt”. Det är ”debattböcker” som har ett innehåll som kan uppfattas som invandrarkritiskt, främlingsfientligt eller rasistiskt. Det är skälet till att biblioteken inte har valt att varken köpa in eller fjärlåna dessa böcker. För det andra är hur de olika biblioteken hanterar dessa ärenden genom att i sina medieplaner har formuleringar när det gäller vad medier inte får innehålla. Alla dessa bibliotek har formuleringar, vilket speglar värderingar, som ovan nämnt, ger möjlig till subjektiva bedömningar. För det tredje gör alla bibliotek, förutom Kristianstads stadsbibliotek, bedömningar utifrån dessa formuleringar på ett sådant sätt att de kritiserar av JO. Den tydligaste skillnaden mellan stadsbiblioteket i Västerås och biblioteken i Falköping och Tumba är att man i Västerås kritiserar för att man gör skillnad på användare genom deras kompetens, medan i Falköping och Tumba kritiserar för hur man utifrån värderingar gör bedömningar av medier innehåll. Till sist är innehållet i JO:s kritik av biblioteken också en praxis för hur biblioteken i framtiden kan göra bedömningar av medier som är att betrakta som ”debattböcker”.

Utifrån denna studie skulle det vara intressant att för det första göra en studie av medieplanernas tillkomstprocess. Det vill säga hur kulturnämnder i kommuner utformar dem, fattar beslut om vad de ska innehålla och hur det är tänkt att de ska tillämpas. Speciellt hur de resonerat kring innehåll, formuleringar och rättsliga principer och hierarkier.

För det andra, då JO:s beslut är praxisskapande, skulle det vara intressant att göra en studie om och hur JO:s praxis implementeras i medieplaner och hur praxisen tillämpas vid urval och inköp. Speciellt det som har med de böcker som återfinns i dessa fyra fall och benämns av JO som ”debattböcker”. Att undersöka om och hur man använder sig av begreppet vederhäftighet i sina medieplaner och bedömningar vid inköp och fjärrlån.

För det tredje skulle det också vara intressant att undersöka hur bibliotek arbetar med att tillgodose olika intressen/rättigheter dvs. ”att å ena sidan tvingas acceptera en författarens rätt att uttryck vissa åsikter, och en användares rätt att ta del av detta innehåll, men å andra sidan behöva förhålla sig till att en annan användare skulle kunna känna obehag inför detta innehåll.”

Till sist skulle det vara intressant att undersöka detta utifrån professionalitet, arbetsmiljö och arbetsgivare. Det vill säga vilket ansvar har arbetsgivaren för att de medieplaner som används är välgjorda och tillämpbara. Vilken betydelse har välgjorda och tillämpbara medieplaner för bibliotekariers professionalitet och arbetsmiljö. Med detta sagt är de medieplaner som bibliotekarie använder ett arbetsverktyg som har betydelse för hur professionellt man kan utföra sitt yrke och i vilken arbetsmiljö.

8. KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Allison-Cassin, S. (2012). The Possibility of the Infinite Library: Exploring the Conceptual Boundaries of Works and Texts of Bibliographic Description. *Journal Of Library Metadata*, 12(2/3), 294-309. doi:10.1080/19386389.2012.700606
- Almerud, P. (2005). *Biblioteksplaner – från bibliotekslag till biblioteksplan*. Svensk Biblioteksförning. 2:a upplagan.
- Andersson, E. (2014, 25 september) Malmö stadsbibliotek plockar bort Lilla hjärtat. *Svenska Dagbladet* [SvD]. Hämtad från <https://www.svd.se/malmo-stadsbibliotek-plockar-bort-lilla-hjartat>
- Arnstberg, K-O & Sandelin, G. (2014). *Invandring och mörkläggning: en saklig rapport från en förryckt tid*. Skärholmen: Debattförlaget.
- Bibliotekslagen* (SFS 2017:768). Stockholm. Kulturdepartementet. Hämtad från Riksdagens webbplats: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/bibliotekslag-2013801_sfs-2013-801
- Bilting, L., & Holmudd, C. (2015). ”Strategisk medieplanering och yttrandefrihet på folkbibliotek” en diskursanalys av biblioteksrelaterad debatt 2012-2015. Kandidatuppsats 2015:36. Borås: Högskolan i Borås
- Bergström, G., & Boréus, K. (red.) (2012). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. (3., [utök.] uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Bryman, Alan (2014). *Samhällsvetenskapliga metoder*. (2. [rev.] uppl.) Malmö: Liber.
- Caesar, J. (2011) *Världsmästarna: när Sverige blev mångkulturellt*. Johanneshov: TPB.
- Carlsson, U., Weibull, L., & Nordicom. (2017). *Yttrandefriheten i dagens mediekultur: En studie av medborgarnas uppfattning om yttrandefrihetens gränser*.
- Colebrook, C. (2010). *Gilles Deleuze. En introduktion*. Göteborg: Korpen.
- Curry, A. (1994). A collection management survey in Canadian public libraries. *Library & Information Science Research*, 16(3), 201-217.
- Dagens Nyheter (2012, 25 september). Kulturhuset i Stockholm backar om Tintin. *Dagens Nyheter* [DN]. Hämtad från <https://www.dn.se/dn-bok/kulturhuset-i-stockholm-backar-om-tintin/>
- DeLanda, M. (2006). *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*. London: Continuum International Publishing Group Ltd.
- Deleuze, G. (2014). *Difference and repetition*. London: Bloomsbury Academic.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2016a). *Kapitalism och schizofreni. Anti-Oidipus*. Hägersten: Tankekraft.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2016b). *Kapitalism och schizofreni. Tusen platåer*. Hägersten: Tankekraft.

- Ellis, B. E. (1991). *American psycho*. Stockholm: Norstedt.
- Eson Claar, B. (1995). *Ögonblick i själva verket*. Jönköping: Eson Claar förlag.
- Fichtelius, E. (2017). Inledning. Den femte statsmakten. I: Fichtelius, E. m.fl (red.). *Den femte statsmakten: bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering*. Stockholm: Kungliga biblioteket.
- Gerolami, N. (2005). Freedom or micro-fascisms: debates in ethics & information studies. *Progressive Librarian*, (25), 76-85.
- Gerolami, N. (2010). *The Architecture of a Virtual Library : A Deleuzian Approach to Library and Information Studies*. Unpublished doctoral dissertation .
- Gerolami, N. (2015). The library assemblage: Creative institutions in an information society. *Journal of Documentation*, 71(1), 165-174. Retrieved from <http://costello.pub.hb.se/login?url=https://search-proquest-com.lib.costello.pub.hb.se/docview/1648547891?accountid=9670>
- Hamberg, S. (2017). *Biblioteken speglar samhället – en rapport om arbetsmiljön på våra bibliotek*. DIK 2017:2.
- Hedegaard, L. (2014). *Muhammeds flickor: våld, mord och våldtäkter i Islams hus*. Fredriksberg: Free Speech Library/Tryckefrihedsselskabets bibliotek.
- Hirschfeldt, J. (2017). Biblioteket en femte funktion i den demokratiska rättsstaten. I: E. Fichtelius m.fl. (red.). *Den femte statsmakten: bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering*. Stockholm: Kungliga biblioteket.
- JK, dnr 1140-03-31.
- Knox, E. M. (2014). Supporting Intellectual Freedom: Symbolic Capital and Practical Philosophy in Librarianship. *Library Quarterly*, 84(1), 8-21.
- Kommunallagen* (SFS 2017:725). Hämtad från Riksdagens webbplats: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kommunallag-2017725_sfs-2017-725
- Lag med instruktion för Riksdagens ombudsmän* (SFS 1986:765). Hämtad från Riksdagens webbplats: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1986765-med-instruktion-for-riksdagens_sfs-1986-765
- May, T. (1991). The politics of in the thought of Gilles Deleuze. *Substance* 20(3), 24-35.
- Medierna (2018). Ett år efter biblioteksdebatten – vad har hänt?. [Radio]. P1, 28 maj.
- Patton, P. (2011). What is Deleuzian Political Philosophy? *Critica Contemporanea. Revista de Teoria Politica*, 1(12) 115-126.
- Regeringsformen* (SFS 2014:1385). Hämtad från Riksdagens webbplats: <https://www.riksdagen.se/globalassets/15.-bestall-och-ladda-ned/informationsmaterial/sveriges-grundlagar-och-riksdagsordningen.pdf>

Robinson, L., & McGuire, M. (2010). The rhizome and the tree: changing metaphors for information organisation. *Journal Of Documentation*, 66(4), 604-613. doi:10.1108/00220411011052975

Sanandaji, T. (2017). *Massutmaning: ekonomisk politik mot utanförskap & antisocialt beteende*.

Kuhzad Media.

Simonsson, M. (2013). *"Biblioteken kan inte hålla på att rensa ut" en diskursanalys av Tintindebatten*. Kandidatuppsats 2012:85. Borås: Högskolan i Borås

Sköld, J. (2012, 22 november) Barnboksfiguren "Lilla Hjärtat" stoppas. *Metro*. Hämtad från <https://www.metro.se/artikel/barnboksfiguren-lilla-hjartat-stoppas-xr>

Sturges, P. (2005). Speculations in documentation: Understanding cultures, and IFLA's Freedom of Access to Information and Freedom of Expression (FAIFE) core activity. *Journal Of Documentation*, 61(2), 296-305. doi:10.1108/00220410510585232

Söderlind, Å. & Elf, G. (2014). *"Vi arbetar i medborgarnas tjänst": en kartläggning av mediestrategiskt arbete på bibliotek utifrån normerande dokument*. Stockholm: Svensk biblioteksförening.

www.jo.se. Om JO. Senast uppdaterad 2018-05-03.

8.1 Material

8.1.1 Västerås

JO:s beslut dnr 3622-1996

JO:s beslut, anmälan dnr 3622-1996

JO:s beslut, bilagor dnr 3622-1996

8.1.2 Kristianstad

JO:s beslut dnr 4338-1996

JO:s beslut, anmälan dnr 4338-1996

JO:s beslut, bilagor dnr 4338-1996

8.1.3 Tumba

JO:s beslut dnr 2654-2016

JO:s beslut, anmälan dnr 2654-2016

JO:s beslut, bilagor dnr 2654-2016

8.1.4 Falköping

JO:s beslut dnr 4650-2016

JO:s beslut, anmälan dnr 4650-2016

JO:s beslut, bilagor dnr 4650-2016

8.1.5 Forshaga

JO:s beslut dnr 805-1999

JO:s beslut, anmälan dnr 805-1999

JO:s beslut, bilagor dnr 805-1999

8.1.6 Göteborg

JO:s beslut dnr 5221-2014

JO:s beslut, anmälan dnr 5221-2014

JO:s beslut, bilagor dnr 5221-2014